

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпінський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Марченко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патеріло І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 3 від 31.10.2024 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.565

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-1>

Остапчук Л. Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого
права та криминології
Пенітенціарної академії України*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

JUDICIARY CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE AS A FACTOR IN THE EFFECTIVENESS OF THE JUDICIARY

Актуальність дослідження визначається потребою чіткого і ефективного конституційно-правового регулювання судочинства в Україні, факторами чого є такі сучасні виклики як глобалізація, інтеграція в європейський правовий простір, боротьба з корупцією. Метою дослідження є характеристика конституційно-правового регулювання судочинства в Україні як чинника ефективності судової влади.

Відзначається, що конституційно-правове регулювання судочинства, урахувавши значення конституційного права як основи національного права, відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування судової влади в Україні.

Наголошується, що конституційно-правове регулювання судочинства в Україні слід розглядати не лише через текст законів, але й через призму фундаментальних принципів та цінностей, закладених у Конституції. Ці принципи й цінності є основою, на якій базується правова система, і вони визначають сутність та спрямованість національного законодавства.

Конституційні принципи є базисом, на якому ґрунтується у тому числі судова влада в Україні. Серед основних принципів виділені наступні: принцип верховенства права, принцип незалежності судової влади; принцип доступу до правосуддя, принцип рівності перед законом.

Конституційні цінності відіграють важливу роль у формуванні правової системи та діяльності судів в Україні. До основних конституційних цінностей віднесено: гідність людини, справедливість, свободу і безпеку. Наголошено, що кожен судовий процес повинен поважати гідність усіх учасників та забезпечувати захист їх прав. Справедливість є фундаментальною цінністю, яка вимагає, щоб судові рішення були об'єктивними та відповідали моральним та правовим нормам, що включає як захист прав потерпілих, так і забезпечення справедливого покарання для порушників. Вказано на проблеми реалізації цих конституційних цінностей.

Резюмовано, що дотримання конституційних принципів і цінностей у діяльності судів є ключовим чинником підвищення довіри до правосуддя та правопорядку в Україні.

Ключові слова: Бангалорські принципи, верховенство права, доступ до суду, конституційна цінність, корупція, нормативно-правове забезпечення, справедливість, судова реформа, судочинство.

The urgency of the study is determined by the necessity for a clear and effective constitutional and legal regulation of the judiciary in Ukraine, the factors of which are such modern challenges as globalization, integration into the European legal space, and the fight against corruption. The purpose of the study is to characterize judiciary constitutional and legal regulation as a factor in the effectiveness of the judiciary in Ukraine.

It is noted that judiciary constitutional and legal regulation taking into account the importance of constitutional law as the basis of national law, plays a key role in ensuring the effective judiciary functioning in Ukraine.

It is emphasized that judiciary constitutional and legal regulation in Ukraine should be considered not only through the text of laws, but also through the prism of fundamental principles and values laid down in the Constitution. These principles and values are the basis on which the legal system is based, and they determine the national legislation's essence and direction.

Constitutional principles are the basis on which the judiciary is based in Ukraine. Among the fundamental principles, the following are emphasized: the rule of law principle, the judiciary independence principle; the principle of access to justice, and the principle of equality before the law.

Constitutional values play an important role in the formation of the legal system and courts' activities in Ukraine. The fundamental constitutional values include the following: human dignity, justice, and freedom and security. It was emphasized that every judicial process must respect the dignity of all participants and ensure the protection of their rights. Justice is a fundamental value that requires judicial decisions to be objective and comply with moral and legal norms, which includes both protecting the rights of victims and ensuring fair punishment for offenders. The problems of implementing these constitutional values are pointed out.

It is summarized that the observance of constitutional principles and values in the courts' activity is a key factor in increasing trust in justice and law and order in Ukraine.

Key words: *Bangalore principles, rule of law, access to court, constitutional value, corruption, normative and legal provision, justice, judicial reform, judiciary.*

Постановка проблеми. Судова влада в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, захисті прав і свобод людини, а також у функціонуванні демократичної правової держави. Її ефективність залежить від низки факторів, серед яких важливе місце посідає конституційно-правове регулювання судочинства.

Сучасні виклики, такі як глобалізація, інтеграція в європейський правовий простір, боротьба з корупцією, обумовлюють розширення повноважень судів та ускладнення їхньої діяльності. Це, в свою чергу, робить більш актуальною потребу в чіткому та ефективному конституційно-правовому регулюванні судочинства.

Відзначимо, що судова система України протягом останніх років зазнала низки реформ, спрямованих на її вдосконалення та підвищення ефективності. Однак ці реформи не завжди були послідовними та системними, що призвело до виникнення нових проблем. Дослідження конституційно-правового регулювання судочинства має бути основою визначення пріоритетних напрямків подальших реформ та напрацювання рекомендації щодо їх втілення.

Конституція України та інші нормативно-правові акти визначають основи організації та діяльності судів, встановлюють принципи здійснення правосуддя, гарантують незалежність суддів тощо. Від того, наскільки чітко та ефективно ці норми імplementовані на практиці, залежить рівень довіри до судової влади та її здатність реалізувати свої функції.

Додамо, що ефективна судова система є одним з основних інструментів забезпечення верховенства права та захисту прав людини. Дослідження конституційно-правового регулювання судочинства може допомогти визначити фактори, що впливають на доступ до правосуддя, неупередженість судів та інші аспекти,

що мають значення для реалізації прав і свобод людини.

Конституційно-правове регулювання судочинства дозволяє чітко усвідомити, на яких положеннях ґрунтується діяльність судів, та оцінити їх відповідність міжнародним стандартам.

Таким чином, дослідження конституційно-правового регулювання судочинства в Україні є актуальним та має важливе значення для розвитку судової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказаний предмет дослідження був об'єктом вивчення багатьох вітчизняних правників, згадаємо, зокрема таких як: О. Богданов, Я. Богів, В. Боняк, С. Головатий, Д. Давидов, М. Козюбра, М. Корнієнко, В. Кравчук, Д. Кулешов, А. Кучук, П. Мандзик, Р. Панчишин, Г. Попадинець, А. Собакарь, С. Шевчук, О. Юхимюк та ін.

Останнім часом значну увагу дослідників привертають наступні питання:

– вплив конституційної реформи 2016 року на судову систему України (зокрема, і нині аналізуються зміни, внесені до Конституції України в частині судоустрою та статусу суддів, та їх вплив на діяльність судів);

– проблеми незалежності та неупередженості суддів (ця проблематика є одним з найактуальніших для судової системи України; дослідники вивчають фактори, що впливають на незалежність суддів, та пропонують шляхи її забезпечення);

– доступ до правосуддя (цей напрямок досліджень охоплює питання доступності судових послуг для громадян, вартості судового процесу, а також правової допомоги);

– ефективність судочинства (дослідники вивчають показники ефективності судової системи України, такі як тривалість розгляду справ, рівень навантаження на суддів, якість судових рішень тощо);

– міжнародні стандарти судочинства (цей напрямок досліджень присвячений аналізу того, як норми міжнародного права впливають на конституційно-правове регулювання судочинства в Україні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що тема конституційно-правового регулювання судочинства в Україні як чинник ефективності судової влади є актуальною та досліджується в різних аспектах. «Проблематика функціонування судової системи в Україні, її реформування, узгодження стандартів судочинства провідних країн світу з національною системою правосуддя були предметом дослідження багатьох вчених-фахівців різних галузей юридичної науки» [1, с. 31] – вказує Я. Богів.

Метою дослідження є характеристика конституційно-правового регулювання судочинства в Україні як чинника ефективності судової влади.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правове регулювання судочинства, урахувавши значення конституційного права, що виступає основою національного права (у цьому контексті наведемо тезу вітчизняного вченого А. Кучука щодо важливості «розуміння конституційного права через його сприйняття як основи національної системи права, а не галузі права. Більш того, слід вказати і на те, що у здобувачів вищої освіти необхідно сформулювати усвідомлення, що конституційне право включає в себе не тільки конституційні норми, а й конституційні цінності» [2, с. 55]), відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування судової влади в Україні. Судова влада, як одна з трьох гілок державної влади, повинна забезпечувати захист прав і свобод людини, справедливість та правопорядок у державі. У цьому контексті важливо дослідити, як конституційні принципи, норми та цінності впливають на функціонування судової системи та яким чином це впливає на її ефективність.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року [3], закріплює основні принципи організації та функціонування судової влади. Зокрема, ст. 6 встановлює принцип поділу влади, виокремлюючи судову. Ст. 124 закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами; важливим аспектом є також незалежність суддів, гарантована ст. 126 Конституції [3].

Однак, наголосимо, що конституційно-правове регулювання судочинства в Україні слід розглядати не лише через текст законів, але й через призму фундаментальних принципів та цінностей, закладених у Конституції. Ці принципи й цінності є основою, на якій базується правова система, і вони визначають сутність та спрямованість національного законодавства. Так, вкажемо, що, наприклад, Конституційний Суд України здійснюючи «суд над законами», діє з урахуванням цих базових засад, що забезпечує захист прав і свобод людини та утвердження верховенства права.

«Характерними рисами конституційних цінностей вважають їх верховенство, легітимність, історичність, ієрархічність, стабільність, сконцентрованість, оновленість змісту, справедливість» [4, с. 89] – відзначає Н. Камінська. Так, М. Савчин наголошує, що конституційним цінностям нині іманентна характеристика як універсальї, що є підґрунтям формування конституційної системи відповідного суспільства [5, с. 119]. А О. Радишевська розглядає конституційні цінності як фактор формування адміністративного права [6, с. 30–38].

Конституційні принципи є базисом, на якому ґрунтується у тому числі судова влада в Україні. Серед основних принципів слід виділити наступні. По-перше, це *принцип верховенства права*. Конституція України закріплює принцип верховенства права, який означає, що всі суб'єкти правових відносин, включаючи державні органи та посадових осіб, підпорядковуються праву. Що, у свою чергу, передбачає і наявність якісного закону, і обмеження свавілля суддів, і спрямованість на реалізацію прав людини та ін. [7]. Це гарантує, що правосуддя здійснюється відповідно до об'єктивних правових норм, а не на основі суб'єктивних рішень або політичних впливів.

По-друге, це *незалежність судової влади*. Принцип незалежності судової влади передбачає, що судді мають діяти вільно від будь-якого зовнішнього впливу, зокрема політичного чи економічного. Цей принцип забезпечує неупередженість та справедливість судових рішень.

По-третє, це *доступ до правосуддя*. Конституція гарантує кожному право на судовий захист своїх прав і свобод. Це означає, що судова система повинна бути доступною для всіх

громадян, незалежно від їх соціального статусу чи матеріального становища. Доречно вказати, що одне з останніх рішень Конституційного Суду України стосувалась саме цього питання і Суд вказав на неконституційність окремих положень законодавства про судовий збір [8]. Не зважаючи на очевидність і важливість принципу, що характеризується, законодавство в одному з аспектів порушувало цей принцип, що і стало приводом для конституційної скарги. Наголосимо, що не для зміни законодавства суб'єктом законотворчості (або суб'єктами законодавчої ініціативи), а саме через скаргу громадянина на неконституційність закону.

По-четверте, це *рівність перед законом*. Усі громадяни мають рівні права та обов'язки перед законом і судом [9], що забезпечує справедливий розгляд справ, незалежно від особистих характеристик учасників судового процесу.

Конституційні цінності відіграють важливу роль у формуванні правової системи та діяльності судів в Україні. До основних конституційних цінностей належать:

По-перше, *гідність людини*. Конституція визнає гідність людини як найвищу соціальну цінність. Це означає, що кожен судовий процес повинен поважати гідність усіх учасників та забезпечувати захист їх прав. На жаль, у реалізації цієї цінності є певні вади, які потребують свого розв'язання, зокрема і через систему правничої освіти та професійної підготовки суддів.

По-друге, *справедливість*. Справедливість є фундаментальною цінністю, яка вимагає, щоб судові рішення були об'єктивними та відповідали моральним та правовим нормам, що включає як захист прав потерпілих, так і забезпечення справедливого покарання для порушників. З реалізацією цієї цінності також є певні проблеми. Так, у цьому ж аспекті вкажемо на значну кількість звернень українців до Європейського суду з прав людини. «За статистикою звернень до цього Суду уже тривалий час – більше 10 років – саме Україна займає перше місце (у перерахунку на кількість звернень на 100 тис. населення: щодо України такий показник складає близько 27 звернень, а Росії та Туреччини – 12 і 18 відповідно) за кількістю поданих проти держави заяв. Саме Україна займає тривалий час за кількістю невиконаних рішень Європейського суду з прав людини»

[10, с. 16] – відзначає вітчизняна дослідниця Є. Калюжна.

По-третє, *свобода і безпека*. Судова влада повинна забезпечувати захист основоположних свобод та безпеку громадян, що є основою демократичного суспільства, що включає захист від незаконних дій та свавілля з боку держави або інших осіб. Суд є арбітром у тому числі й у спорах людини з державою, органами публічної влади. Ця роль є надзвичайно важливою для забезпечення балансу між владою та свободою, контролем державної влади та захистом прав громадян.

Судова влада виступає гарантом прав людини, забезпечуючи, що будь-яке втручання у права та свободи громадян здійснюється відповідно до закону, є обґрунтованим та пропорційним. У демократичному суспільстві суди повинні: контролювати законність дій державних органів; забезпечувати судовий захист у разі порушення прав. Будь-яке обмеження прав і свобод повинно бути: необхідним (обмеження має бути дійсно необхідним для досягнення легітимної мети), адекватним (обмеження повинно бути адекватним ситуації та не перевищувати необхідного), пропорційним (баланс між метою обмеження та засобами її досягнення має бути пропорційним).

Загалом, судова влада відіграє ключову роль у формуванні правової держави, де панує верховенство права, захищені права і свободи людини, а влада діє у межах закону. Ефективність судової влади значною мірою залежить від дотримання конституційних принципів та цінностей. Недотримання цих засад може призвести до порушення прав громадян, зниження довіри до судової системи та загрози стабільності правопорядку.

Ураховуючи наведене вище, вкажемо, що важливими аспектами конституційного регулювання правосуддя є:

1. Контроль за конституційністю законодавства. Судова влада, особливо Конституційний Суд, забезпечує відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції, що є основою правової держави.

2. Забезпечення правосуддя на основі принципів і цінностей. Судові рішення мають базуватися на конституційних принципах і цінностях, що гарантує їх справедливість та обґрунтованість.

3. Підтримка правової стабільності: Суди сприяють стабільності правової системи, забезпечуючи однакове застосування законів та передбачуваність судових рішень.

Водночас, не можемо не вказати, що ключову роль у захисті конституційних принципів та цінностей відіграє Конституційний Суд України. Його основне завдання – перевірка відповідності законів та інших нормативно-правових актів Конституції. Це забезпечує, що всі нормативні акти відповідають базовим принципам та цінностям, закріпленим у Конституції.

Доречно також вказати на те, що ці цінності та принципи впливають з Бангалорських принципів. «Бангалорські принципи поведінки суддів дедалі більше впроваджуються в різноманітних сферах глобальної судової системи та застосовуються міжнародними організаціями, які займаються питаннями чесності та справедливості судочинства. Як результат, Бангалорські принципи поступово стають документом, яким беззастережно послуговуються всі системи права й судочинства» [11, с. 4].

Відтак, конституційно-правове регулювання судочинства в Україні має базуватися не лише на текстах законів, але й на фундаментальних конституційних принципах та цінностях. Ці принципи та цінності визначають

сутність та спрямованість правової системи, забезпечуючи захист прав і свобод громадян, справедливість та верховенство права. Конституційний Суд України, як інтерпретатор Конституції, відіграє ключову роль у забезпеченні відповідності законодавства та судових рішень цим базовим засадам. Дотримання конституційних принципів та цінностей є основою для ефективною та справедливою судовою системою, що підвищує довіру громадян до правосуддя та сприяє утвердженню правопорядку в державі.

Висновки. Таким чином, конституційно-правове регулювання судочинства в Україні через призму конституційних принципів та цінностей забезпечує ефективне функціонування судової влади, захист прав і свобод громадян та утвердження верховенства права. Судова влада, діючи як незалежний арбітр у спорах між громадянами та державою, забезпечує баланс між владою та свободою, сприяючи розвитку демократичного суспільства та правової держави. Дотримання конституційних принципів і цінностей у діяльності судів є ключовим чинником підвищення довіри до правосуддя та правопорядку в Україні. Саме це положення має бути основою судової реформи.

Відповідно саме втілення конституційних принципів та цінностей у діяльності судів має бути напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богів Я. Принципи правосуддя як основа функціонування судової системи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 30-37.
2. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Камінська Н. В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 86-95.
5. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 111-120.
6. Радишевська О. Конституційні цінності як аксіологічний чинник формування загального адміністративного права України. *Публічне право*. 2019. № 3 (35). С. 30-38.
7. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лопушанського Володимира Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини другої статті 3, підпункту 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ (справа про обов’язковість судового рішення) від 13 травня 2024 року № 6-р(П)/2024. URL <https://ccu.gov.ua/dokument/6-rii2024>
9. Принцип рівності конституційних прав і свобод громадян України. URL <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/310-pryncyp-rivnosti-konstytucijnyh-prav-i-svobod-gromadyan-ukrayiny>
10. Калюжна Є.С. Забезпечення прав людини в Україні за матеріалами практики Європейського суду з прав людини: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2024. 204 с.
11. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. URL <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-2>

Машков К. Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри політичних наук та права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

REIMBURSEMENT OF EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL AID: ANALYSIS OF COURT PRACTICE

У статті досліджено підходи до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що є ключовим аспектом забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Досліджено судову практику, яка демонструє підходи до розрахунку розміру компенсації та критерії, за якими суди оцінюють правомірність заявлених витрат. Розглянуто законодавчі основи та сучасні актуальні підходи та тенденції у сфері судової практики, що стосуються відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Аналізуються теоретичні аспекти відшкодування гонорару за правничу допомогу, зокрема на правовій природі гонорару та його місці в системі судової практики. Вивчаються основні закони та нормативно-правові акти, що регулюють це питання, з особливим наголосом на національному законодавстві та міжнародних стандартах. Відповідно сучасна судова практика досліджується через призму підходів та механізмів, що містять аналіз, моніторинг та оцінку відшкодування витрат на правничу допомогу. В статті наведені приклади, в яких суди відмовлялися у повному або частковому відшкодуванні витрат на професійну правничу допомогу й відповідне пояснення таких відмов. Порівняльний аналіз різних судових практик як міжнародних, так й українських, полегшує визначення способу відшкодування витрат на правничу допомогу, й такий аспект дає можливість сформулювати підходи та тенденції в рамках національної судової практики. Наведені приклади європейського права, що дають можливість сформулювати основні підходи до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в межах української судової практики. В ході дослідження розглянуті аспекти, які постають перед сторонами у процесі доведення обґрунтованості та аргументування витрат на правничу допомогу. Відповідно проаналізовані моменти щодо підтвердження витрат на професійну правничу допомогу в рамках чинного законодавства й надалі підтвердження права на компенсацію. Встановлено, що тема проблем та перспектив розвитку судової практики у сфері відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є популярною у межах українського судочинства. Запропоновано рекомендації та настанови щодо вдосконалення підходів до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що надалі удосконалили національне судочинство.

Ключові слова: відшкодування витрат, професійна правнича допомога, судова практика, оцінка витрат, компенсація витрат, уніфікація судових підходів.

The article examines approaches to reimbursement of expenses for professional legal assistance, which is a key aspect of ensuring the right to a fair trial. The author examines case law, demonstrating the approaches to calculating the amount of compensation and the criteria by which courts assess the legitimacy of the claimed expenses. The author analyzes the legislative framework and current relevant approaches and trends in the field of judicial practice related to reimbursement of expenses for professional legal assistance. The author analyzes the theoretical aspects of reimbursement of legal aid fees, in particular the legal nature of the fee and its place in the system of judicial practice. The main laws and regulations governing this issue are studied, with special emphasis on national legislation and international standards. Accordingly, the current judicial practice is studied through a prism of approaches and mechanisms that include the analysis, monitoring and evaluation of reimbursement of legal aid costs. The article provides examples where the courts have refused to fully or partially reimburse the costs of professional legal assistance and the relevant explanation for such refusals. A comparative analysis of various court practices, both international and Ukrainian, facilitates the determination of the method of reimbursement of legal aid costs, and this aspect makes it possible to formulate approaches and trends within the national court practice. The author provides examples of European law that make it possible to formulate the main approaches to reimbursement of expenses for professional legal assistance within the

framework of Ukrainian court practice. The study examines the aspects that the parties face in the process of proving the reasonableness and justification of legal aid expenses. Accordingly, the author analyzes the issues of confirming the costs of professional legal assistance within the framework of the current legislation and further confirming the right to compensation. The author establishes that the topic of problems and prospects for the development of judicial practice in the field of reimbursement of expenses for professional legal assistance is popular within the Ukrainian judicial system. The author offers recommendations and guidelines for improving approaches to reimbursement of expenses for professional legal aid, which will further improve the national judiciary.

Key words: *reimbursement of costs, professional legal aid, court practice, cost assessment, compensation of costs, unification of judicial approaches.*

Постановка проблеми. Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є вагомим елементом, що забезпечує чесний, законний та справедливий судовий процес [1, с. 165]. В рамках сучасних тенденцій актуальність даної теми супроводжується необхідністю гарантування рівноправного, паритетного та рівного доступу до правосуддя, тобто попри фінансовий стан.

В Україні процесуальні етапи відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу визначаються у статті 134 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) – попереднє визначення суми судових витрат на професійну правничу допомогу [2]; статті 137 ЦПК України – визначення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу між сторонами шляхом подання заяви (клопотання) про відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу разом з детальним описом робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, і здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, та доказами, що підтверджують здійснення робіт (надання послуг) і розміру судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи [2]; статті 141 ЦПК України розподіл судових витрат [2]. Відповідні положення передбачають можливість оплати витрат сторони, яка виграла справу, але їх практичне застосування ускладнюється численними перешкодами.

Відповідно одним з ключових аспектів є встановлення розміру витрат, які надалі будуть відшкодовані. Приміром, українська судова практика свідчить про те, що суди часто мають різні методи оцінки величини цих витрат [3, с. 174]. Існує практика, коли витрати на правничу допомогу зменшуються, що базується на недостатньому обґрунтуванні встановлених сум.

Аналіз та дослідження судової практики показує, що сьогодні сформовані чинники, які безпосередньо мають вплив на рішення суду, приміром: тривалість процесу, складність справи. Тому такі тенденції та підходи свідчать й доводять необхідність уніфікації механізмів, засобів та підходів до визначення розміру витрат на правничу допомогу, які насправді підлягають відшкодуванню. Міжнародні й українські дослідники розробляють методичні рекомендації, які розкривають підходи до оцінки витрат й подальших компенсацій. Для України в межах процесу євроінтеграції важливо врахувати європейський й міжнародний досвід для покращення системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Тому відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є доволі складним та багатограним процесом, що потребує системного, комплексного та формаційного підходів. Відповідно, варто оновлювати та вдосконалювати законодавство щодо судової практики відшкодування витрат на професійну правничу за допомогою уніфікації судових підходів та впровадження стабільних критеріїв до оцінки відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації, присвячені відшкодуванню витрат на професійну правничу допомогу, розкривають зростаючу зацікавленість науковців, дослідників, аналітиків та експертів. Андрєєва О., Гнатів О., Колісник С., Лікарчук Н., Мегзарі А., Рябов Д. відзначають, що в рамках сучасних тенденцій варто постійно вдосконалювати правове регулювання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу за допомогою впровадження цілісних критеріїв.

Вагомим аспектом є також узгодженість українського законодавства з європейськими

стандартами, що покращує та підвищує ступінь правової захищеності сторін у судовому процесі. Гушилик С., Калюжна А., Михайліна Т., Моїсеєнко Д., Свірін О. наголошують на квестіях, що виникають при проблемах та порушеннях законодавчих принципів щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Беляневич О., Заборовський В., Константинов А., Лук'янчиков О., Манзюк В. акцентують на необхідності подальших вдосконалень системи відшкодувань витрат на професійну правничу допомогу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз судової практики щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Завдання: проаналізувати та систематизувати судову практику щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу; розробити рекомендації для удосконалення відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Виклад основного матеріалу. Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є однією з головних складових правової системи держави, що сприяє функціонуванню цілісного та системного правосуддя. Відповідно до сучасної правової доктрини, відшкодування витрат на професійну правничу допомогу досліджується через призму «principle of justice», який передбачає компенсацію тим, хто звертався за юридичною допомогою [4]. Головним аспектом даного питання є те, що відшкодування витрат сприяє встановленню системи, коли фінансові обмеження не заважають здійсненню правосуддя повною мірою. Цей інститут передбачає не тільки виплати адвокатам, а й створив комплексний підхід до системи витрат на професійну правничу допомогу [5, с. 116].

Варто зауважити, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу управляється, регулюється та порядкується низкою принципів, які забезпечують обґрунтованість цих витрат. З огляду на це, у таблиці 1 представлено основні принципи відшкодування витрат на правничу допомогу.

У науковій літературі відзначається, що відшкодування витрат на правничу допомогу сприяє створенню в державі правової культури та формуванню правової держави, що дозволяє контролювати правовідносини. В Україні

Таблиця 1

Основні принципи відшкодування витрат на правничу допомогу

Принцип	Опис
Необхідність та обґрунтованість	Витрати мають бути обґрунтованими й суд розглядає питання щодо того, чи були витрати раціональними.
Пропорційність	Витрати мають бути пропорційними до складності справи.
«Smart tariffs»	Витрати повинні відповідати ринковим тарифам.
Чіткість та конкретність	Витрати повинні бути конкретизовані.
Зв'язок зі справою	Витрати повинні бути пов'язані зі судовою справою.
Узгодженість із клієнтом	Заздалегідь обговорена вартість.
Співмірність із вигодами	Співмірні з очікуваними результатами справи.
Покриття витрат	Розподіл витрат між сторонами в рамках прогнозування результатів справи.
Обмеження витрат	Суд має право встановити обмеження на розмір витрат.
Документальне підтвердження	Витрати мають бути підтвержені угодами, контрактами.

Джерело: власна розробка автора на основі [2; 6; 7; 8].

законодавча база щодо відшкодування витрат на правничу допомогу охоплює наступні нормативно-правові акти, а саме:

– Цивільний процесуальний кодекс України, приміром, стаття 137 цього кодексу передбачає, що витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги коштом держави. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами [2];

– Господарський процесуальний кодекс, приміром, 123 стаття – розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом [6];

– Кодекс адміністративного судочинства України, згідно зі статтею 134 цього кодексу витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги коштом держави [7];

– Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає права, обов'язки адвокатів та підходи до оплати послуг, які вони надають [8].

Сучасні експерти та правознавці сформува-ли основні підходи та тенденції, які визнача-

ють новітні аспекти відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, а саме:

- слідування тенденції до розширення права на відшкодування витрат на правничу допомогу, що передбачає чітке, детальне та досконале регулювання визначення розміру компенсації;

- контроль та моніторинг за компенсацією понесених витрат, які відповідають міжнародним стандартам;

- моніторинг за угодами, домовленостями та договорами, в яких прописані деталі про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу;

- встановлення принципу, який передбачає пропорційне відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, тобто суд має право зменшити суму відшкодування у тому випадку, якщо витрати на правничу допомогу є завищеними;

- певні судові системи, приміром, система безоплатної правової допомоги в Україні, Legal Aid в США, Legal Aid у Великій Британії, Legal Aid Ontario у Канаді впровадили принцип надання безоплатної правової допомоги для малозабезпечених громадян [9, с. 95–111; 10, с. 82–85].

Відповідно до вище зазначеного, судові витрати на професійну правничу допомогу, які підлягають компенсації, місять такі елементи, як: гонорар адвоката за представництво в суді; витрати на послуги надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; витрати на складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; витрати на збір доказів; витрати на оплату послуг помічника адвоката; витрати на прибуття до суду та очікування судового засідання; витрати на інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором.

Тобто, відповідно до статті 137 ЦПК України [2] та статей 19 й 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [8], судові витрати на професійну правничу допомогу, які надалі підлягають компенсації, є базовим складником правової допомоги. Тому визначення витрат та дефініції способів компенсації є важливими для функціонування «принципу доступності правосуддя» [11, с. 35].

Зокрема, саме стаття 137 ЦПК України встановлює чіткий перелік витрат, які повинні бути надалі компенсовані, враховуючи й витрати на правничу допомогу, що надається адвокатами в рамках судового розгляду [2].

Відповідно до чинного законодавства попереднє визначення суми судових витрат на професійну правничу допомогу є одним з етапів у процесі судової практики. Передбачається, що буде здійснений цілісний розрахунок та оцінка можливих витрат на професійну правничу допомогу, що допоможе сформулювати єдиний фінансовий план витрат [12, с. 146]. Також такий підхід передбачає налагодження відповідних комунікативних зв'язків між адвокатом та клієнтом, що створює інтегральне розуміння вартості надання послуг.

Згідно з міжнародною правничою практикою існують прецеденти коли суди відмовляли у повному або частковому відшкодуванні витрат на професійну правничу допомогу, приміром:

- Європейський суд з прав людини відмовляє у відшкодуванні витрат на адвоката, коли подання не відповідає критеріям «sufficiently complex» і «manifestly ill-founded»;

- Міжнародний кримінальний суд відмовляє у відшкодуванні витрат на адвоката, якщо обвинувачений має достатні ресурси для оплати захисту;

- Міжнародний суд ООН відмовляє, приміром, якщо позов не є достатньо обґрунтованим або якщо є можливість забезпечити юридичну допомогу самостійно [13; 14, с. 107–109].

Така практика доводить, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу ґрунтується на критеріях: ресурсного потенціалу позивача чи обвинувачуваного; обґрунтованості справи; складності справи.

Оптимізація системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу дає можливість підвищити якість та ефективність правосуддя й разом з цим сприяє забезпеченню права і свободи людини [15, с. 223]. На мою думку, виходячи з аналізу наявної новітньої практики та теоретичних досліджень, варто впровадити наступні рекомендації та настанови щодо удосконалення системи відшкодування витрат на правничу допомогу:

- узгодження критеріїв для визначення обґрунтованості витрат, тобто система відшко-

дування витрат має базуватися на чітких механізмах, принципах та критеріях, що враховують об'єктивні чинники та складність справи;

- міжнародна практика відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що передбачає встановлення фіксованої ставки на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, але разом з тим має бути враховано національні та регіональні особливості;

- розробка та впровадження електронної системи подання та контролю витрат, що дозволить контролювати фіксовану ставку, яка відповідає чинному законодавству;

- запровадження «mechanisms of alternative dispute resolution», таких як медіація та арбітраж, що значно зменшить навантаженість на суди й відповідно знизить ставку на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу;

- регулярний й постійний моніторинг та оцінка ефективності системи відшкодування витрат, який допоможе стабілізувати систему та виявити недоліки в ній [16, с. 96; 17, с. 61; 18, с. 87–80].

Тому вдосконалення системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу вимагає використання комплексного підходу, що охоплює вдосконалення нормативно-правової бази. Відповідно впровадження настанов та рекомендацій дасть можливість удосконалити систему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, сприятиме ефективності судового процесу та забезпеченню права і свобод людини.

Висновки. Аналіз відшкодування витрат на професійну правничу допомогу свідчить про різні підходи до судової практики щодо обґрунтованості та розміру таких витрат. Існує певна невизначеність в підходах до цілісної системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що супроводжується не однозначними рішеннями й порушеннями прав і свобод людини. Паралельно з цим суди часто приймають рішення щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, але для цього має бути сформований відповідний пакет документів, який підтверджує фінансові витрати на ведення судової справи.

Результати проведеного дослідження підтверджують важливість впровадження єдиних міжнародних стандартів відшкодування витрат

на професійну правничу допомогу, які будуть функціонувати у всіх демократичних державах. Хоча варто враховувати не лише обсяг роботи адвоката та складність справи, але й поточний економічний стан держави та особливості функціонування судової гілки влади. Вагомим аспектом є узгодження національного законодавства (приміром, процес євроінтеграції України) з міжнародними стандартами, що дасть можливість зміцнити правову систему держави в цілому й підвищити якість надання юридичних послуг.

Подальші пошуки у напрямку відшкодування витрат на професійну правничу допомогу мають сконцентруватися на впровадженні міжнародних стандартів в українську практику та бути надалі інтегрованими у вітчизняне законодавство. Відповідно значна увага має бути приділена міжнародній практиці відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Тому порівняльний аналіз таких практик дасть можливість Україні сформувати ефективну та якісну систему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Надалі важливо аналізувати та досліджувати вплив змін у правовому регулюванні на практику відшкодування витрат на правничу допомогу в Україні. Мається на увазі постійний моніторинг та контроль судових рішень, що супроводжується анкетуванням й опитуванням учасників судового процесу. Така система дасть можливість якісно провести судову реформу в Україні й вчасно виокремлювати недоліки та виправляти їх. Дослідження в цьому напрямі дадуть можливість удосконалити систему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, зробити її ефективною, прозорою та якісною.

Таким чином, удосконалення цілісного правового регулювання в Україні та практики застосування норм щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є основою для створення в державі прозорого та ефективного судового захисту, який відповідає міжнародним стандартам й демонструє викорінення правового нігілізму. Поступове впровадження європейських механізмів, критеріїв, принципів та методів оцінки витрат створить якісну, ефективну, прозору, добросовісну, дієву, результативну та продуктивну правову систему України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гнатів О. Практика фактичного відшкодування витрат на правничу допомогу з реальними у цивільному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1.4. С. 164-166.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Михайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія. Вінниця. ДонНУ ім. В. Стуса, 2018. 312 с.
4. Likarchuk N., Velychko, Z., Andriieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
5. Калюжна А., Моїсеєнко Д. Особливості відшкодування судових витрат на професійну допомогу адвоката в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71. С. 115-119.
6. Господарський процесуальний кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
9. Mezari A. Legal Assistance and Reimbursement of Legal Costs before the Tribunal (1950–2009). *The Internal Justice of the United Nations. Brill Nijhoff*. 2015. P. 92-114.
10. Константинов А. К., Беяневич О. А. Особливості подання заяви про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу в господарському судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 81-86.
11. Рябов Д. С. Щодо зменшення судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві on the reduction of legal expenses for professional legal assistance in economic proceedings. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 31-38.
12. Константинов А. К., Беяневич О. А. Особливості розподілу судами витрат на професійну правничу (правову) допомогу в господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. №1, Том 2. С. 141-152.
13. Лук'янчиков О. Види правової допомоги адвоката в контексті відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 2(4). С. 79-86.
14. Колісник С. А. Механізм визначення, доведення, розподілу та відшкодування витрат на правничу допомогу в адміністративному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 6(35). С. 105-110.
15. Заборовський В., Манзюк В. Деякі проблемні питання компенсації витрат на правничу допомогу у випадку застосування «гонорару успіху». *Trends in the development of modern scientific thought*. 2020. № 10. С. 222-225.
16. Свірін О. Ф. Застосування у господарському та цивільному судочинстві принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 93-97.
17. Гушилик С. М. Актуальні питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 3. С. 59-66.
18. Андреева О.В. Окремі проблемні аспекти відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у господарському судочинстві. *Право і суспільство*. 2024. № 1, Т. 1. С. 86-93.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-3>

Павлюк Р. В.,

*аспірант кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УРЕГУЛЮВАННЯ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АКЦІЙ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

REGULATION OF EXPROPRIATION OF SHARES UNDER THE ORDER OF MARTIAL LAW OR STATE OF EMERGENCY

У статті досліджено проблему примусового відчуження акцій акціонерних товариств в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Метою роботи є з'ясування, у який спосіб в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану повинно здійснюватися примусове відчуження акцій, щоб досягти максимального балансу між публічними та приватними інтересами. Дослідження показало, що процес примусового відчуження акцій акціонерних товариств вимагає ретельного законодавчого регулювання, щоб не порушити права власників акцій і водночас забезпечити інтереси держави. Основним викликом є знаходження компромісу між необхідністю захисту національної безпеки та правами приватних інвесторів, зокрема іноземних.

З цією метою було розглянуто питання належності акцій акціонерного товариства до майна, що може бути примусово відчужене під час дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану. Встановлено, що акції можна вважати індивідуально визначеним майном, яке може бути реквізованим. Розглянуто різницю заходів, які спрямовані на перехід права власності на майно до держави в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану: примусове відчуження майна, вилучення майна, передача майна, реквізиція. Перелічені терміни мають схоже звучання, але не всі позначають одне і те саме явище. Разом з тим, законодавець ототожнює терміни «примусове відчуження майна» та «реквізиція», тому останні можна вважати взаємозамінними. Що стосується реквізиції акцій іноземних інвесторів, з'ясовано, що в умовах правового режиму воєнного стану такі заходи суперечать гарантіям захисту іноземних інвестицій в Україні.

У статті наведено ризики, які супроводжують примусове відчуження 100% акцій підприємства: непропорційність заходів, неефективний захист іноземних інвестицій, ризик зловживання отриманими повноваженнями. Відповідно, запропоновано зміни, які допоможуть мінімізувати дані ризики, при цьому не перешкоджаючи потребам оборони країни та забезпеченню національної безпеки. Пропонується встановити ліміт кількості акцій, достатній для досягнення державою своїх стратегічних цілей у період воєнного або надзвичайного стану. Для акціонерних товариств таким лімітом може бути контрольний пакет акцій (50% + 1 акція).

Ключові слова: акціонерні товариства, експропріація, реквізиція, іноземні інвестиції, майнові права, корпоративні права, воєнний стан, захист прав.

The article examines the problem of expropriation of shares of joint-stock companies under the order of martial law or state of emergency. The purpose of the work is to find out how the expropriation of shares should be carried out under the order of martial law or state of emergency to achieve the maximum balance between public and private interests. The study shows that the process of expropriation of shares of joint-stock companies requires careful legislative regulation in order not to violate the rights of the owners of shares and at the same time ensure the interests of the state. The main challenge is finding a compromise between the need to protect national security and the rights of private investors, particularly foreign investors.

For this purpose, it was investigated whether shares belong to property that can be expropriated under the order of martial law or a state of emergency. It is established that shares can be considered individually determined property that can be requisitioned. The difference of measures that lead to the transfer of ownership of property to the state under the order of martial law or a state of emergency is considered. These measures include expropriation, seizure of property, transfer of property, and requisition. The listed terms sound similar, but they do not all denote the same phenomenon. At the same time, the legislation equates the terms "expropriation" and "requisition", so the latter can be considered inter-

changeable. As for the requisition of shares of foreign investors, it was found that under the legal regime of martial law, such measures contradict the guarantees of protection of foreign investments in Ukraine.

The article describes the risks that accompany expropriation of 100% of the company's shares: disproportionality of measures, ineffective protection of foreign investments, and risk of abuse of received powers. Accordingly, the legislation changes proposed will help minimize these risks, while not hindering the country's defense needs and ensuring national security. It is proposed to establish a limit on the number of shares that can be expropriated during a period of war or emergency. For joint-stock companies, such a limit can be a controlling stake (50% + 1 share).

Key words: joint stock companies, expropriation, requisition, foreign investments, property rights, corporate rights, martial law, protection of rights.

Постановка проблеми. Законодавство України, яке діє виключно в період дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану почало активно застосовуватися після 24 лютого 2022 року у зв'язку з введенням на всій території України воєнного стану. Після застосування положень, які стосуються примусового відчуження майна в умовах воєнного стану, проявилися недосконалості правового регулювання у даній сфері.

Проблема полягає у тому, що на сьогоднішній день законодавство, яке регулює відносини щодо примусового відчуження майна, не містить уточнень щодо примусового відчуження акцій чи інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь в юридичній особі. Наслідком цього стали акти реквізиції цілих компаній (ПАТ «Укрнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ» та ПрАТ «Запоріжтрансформатор»). З одного боку, мета держави є зрозумілою. Реквізиція у воєнний стан здійснюється для забезпечення потреб оборони країни, захисту національної безпеки, мобілізації ресурсів, забезпечення життєдіяльності населення, захисту критичної інфраструктури тощо. Але, з іншого боку, для досягнення такої мети важливо шукати ефективні заходи, що є одночасно найменш обтяжливими для суб'єктів господарювання, в тому числі іноземних інвесторів, які повинні відчувати, що гарантії захисту їхніх інвестицій є дієвими. Такі ефективні і водночас найменш обтяжливі заходи повинні бути предметом наукового пошуку.

Метою даної статті є з'ясування того, у який спосіб в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану повинно здійснюватися примусове відчуження акцій, щоб досягти максимального балансу між публічними та приватними інтересами.

Стан дослідження. Дослідженням проблеми примусового відчуження майна під час дії

воєнного або надзвичайного стану займалися Гриняк А. Б., Миронюк Р. В., Остапенко А. А., Черненко О. А. та інші. Окремі вчені надають свої оцінки того, наскільки правомірною є реквізиція корпоративних прав в умовах воєнного стану і в цілому одностайно виступають за законодавче врегулювання цього питання. Проте досі існує потреба у пропозиціях, яким саме чином змінити законодавство, щоб закрити прогалину в регулюванні примусового відчуження акцій та інших об'єктів, що посвідчують корпоративні права, досягнувши не лише захисту приватних інтересів, а балансу між приватними і публічними інтересами, враховуючи специфіку воєнного і надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, потрібно визначитися з термінологією, яку коректно вживати у контексті примусового переходу права власності на майно, яке не перебуває у власності держави України, в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

У Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – Закон № 4765-VI) йдеться про два варіанти примусового переходу права власності на майно до держави під час дії воєнного чи надзвичайного стану, а саме: примусове відчуження та вилучення майна. Також, згадується про такий захід як передача майна, зокрема, у назві Закону № 4765-VI передача виражена як альтернатива примусовому відчуженню та вилученню. Через аналіз положень нормативно-правового акту стає зрозуміло, що передача є добровільним заходом, який стосується комунального майна та має безоплатний характер. Тобто, за ініціативи військового командування або органу, на який покладено здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану, сільські, селищні, міські, районні у містах,

районні, обласні ради можуть прийняти рішення про безоплатну передачу комунального майна у державну власність (стаття 6) [4].

Ми ж зосередимось на примусових способах, таких як примусове відчуження та вилучення майна. В самому Законі № 4765-VI надається визначення даних понять. Примусове відчуження майна розуміється як позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. Вилучення майна, в свою чергу – це позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [4].

Стає зрозуміло, що принципова різниця даних заходів полягає у формі власності на майно. У випадку примусового відчуження це приватна або комунальна власність, у випадку вилучення – державна. У останньому випадку по суті не відбувається перехід права власності, майно умовно «мігрує» між підприємствами, установами та організаціями, які перебувають у державній власності.

У статті 353 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) також зазначається про можливість примусового відчуження майна за різних надзвичайних обставин. У ЦК України даний захід має назву «реквізиція». Так, у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується [2]. Тобто, поняття «реквізиція» та «примусове відчуження майна» законодавчо ототожнюються і можуть використовуватися як синоніми.

Аналізуючи ст. 353 ЦК України, Гриняк А.Б. розділив реквізицію на два різновиди: – реквізицію у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин (ч. 1 ст. 353 ЦК); – реквізицію в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 353 ЦК) [15, с. 23].

Науковець зазначає, що «відмінність між цими різновидами реквізиції полягає у моменті отримання власником реквізованого майна його ринкової вартості. У випадку реквізиції майна у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин – відшкодування його вартості відбувається до безпосереднього передання майна державі. У випадку реквізиції в умовах воєнного або надзвичайного стану – відшкодування його вартості відбуватиметься після скасування правового режиму воєнного стану» [15, с. 23].

Даний висновок не є точним. Реквізиція в умовах воєнного або надзвичайного стану необов'язково відбувається саме з наступним відшкодуванням. Попереднє відшкодування і в цьому випадку можливе, при цьому є більш бажаним заходом. Законодавець у статті 3 Закону № 4765-VI затвердив підхід, згідно з яким примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості. У разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно таке майно примусово відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості [4]. Таким чином, умовою здійснення відшкодування після закінчення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану має бути об'єктивна неможливість здійснити попереднє відшкодування. Пріоритетним заходом у будь-якому випадку реквізиції повинно бути відшкодування вартості майна до його фактичного відчуження. У бланку акту про примусове відчуження або вилучення майна, який додається до постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 є відповідне поле, де вказується сума виплачених коштів у разі попереднього повного відшкодування вартості майна [8].

Отже, відшкодування вартості відчуженого майна дійсно гарантується і може відбуватися з попередньою оплатою, що у випадку з реча-

ми матеріального світу, такими як: автомобілі, пально-мастильні матеріали, будівельні матеріали тощо – для попереднього власника не створює надмірного тягаря, оскільки за отримане відшкодування він може придбати аналогічну чи схожу за характеристиками річ. Але у випадку з таким активом, як цінні папери, які посвідчують корпоративні права, даний висновок не видається таким однозначним. Насамперед, слід визначитись, чи є взагалі акції майном, яке може бути примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану.

У статті 353 ЦК України у контексті реквізиції згадується лише термін «майно». ЦК України надає тлумачення майна у статті 190, згідно з якою майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [2].

Відповідно до частини 1 статті 139 Господарського кодексу України, майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Згідно з частиною 7 статті 139 Господарського кодексу України особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери [3].

Отже, можна вважати, що в розумінні Цивільного кодексу України і Господарського кодексу України реквізиції підлягає будь-яке майно, в тому числі цінні папери, до яких належать і акції.

У спеціальному законодавстві, а саме в Законі № 4765-VI, у першій статті йдеться про те, що примусове відчуження майна – це позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно [4]. Поняття «індивідуально визначене майно» привертає увагу і викликає питання чи акції можуть відноситись до нього. Як зазначає Д.І. Погрібний, індивідуально-визначеними прийнято називати «такі блага, які індивідуалізуються шляхом виділення їх із роду їм подібних за допомогою вказівки на ознаки (якісний стан і кількісну міру), притаманні тільки їм. Інакше кажучи, це і об'єкти, єдині у своєму роді (наприклад, картина Айвазовського «Дев'ятий вал», шапка

Мономаха і под.), і всі інші, виділені з маси їм подібних, що фізично відокремлені від предметів того самого роду» [17, с.174].

У постанові КЦС ВС від 29 жовтня 2018 року у справі № 612/553/15-ц вказано, що індивідуалізація речі – це надання певній речі (або ж наявність у неї) відмінних властивостей (рис чи характеристик), що дозволяють у необхідних випадках виділити її з числа подібних. Можливо виокремити три групи речей, визначених індивідуальними ознаками: унікальні речі, тобто єдині у своєму роді; речі, що відрізняються від подібних особливими позначеннями чи характеристиками; речі, індивідуалізовані в процесі вибору або відбору [11].

Стосовно цінних паперів, таких як акції, варто зазначити, що нині кожна окрема акція не має свого унікального номера, натомість індивідуальні ознаки присвоюються всьому випуску акцій. Як вказано у Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», випуск цінних паперів – сукупність певного виду емісійних цінних паперів одного емітента однієї номінальної вартості, які мають однакову форму випуску і міжнародний ідентифікаційний номер та забезпечують їх власникам однакові права незалежно від часу їх придбання [5].

Таким чином, всі акції мають певні індивідуальні ознаки, які дозволяють відокремити акції одного підприємства від інших, зокрема: найменування емітента, ідентифікаційний код емітента, міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів (ISIN), номінальна вартість – використовуються для цілей розмежування. Разом з тим, частину акцій певного емітента можна продати чи обміняти, що призводить до поділу всієї сукупності випуску. В такому разі, акціям не присвоюється новий ідентифікаційний номер, в даному випадку присутня така розмежувальна властивість, як кількість. Тобто, у випадку відчуження акцій, здійснюються депозитарні операції щодо переказу певної визначеної кількості акцій на рахунок отримувача в цінних паперах в депозитарній установі з вказівкою на ті самі ознаки: найменування емітента, номер ISIN тощо.

В результаті, немає підстав не вважати акції індивідуально визначеним майном у розумінні Закону № 4765-VI, оскільки необхідні для

конкретних цілей акції можна виділяти з усіх інших акцій за вищеперерахованими ознаками.

Звичайно, у цілях правозастосування і судочинства було б набагато зручніше, якби законодавчо був визначено перелік майна, який може бути реквізовано в умовах воєнного або надзвичайного стану або хоча б ширше розкрито ознаки такого майна. Також звучать пропозиції про доцільність визначення переліку майна, яке не може бути реквізовано в умовах воєнного або надзвичайного стану. Як зазначає Остапенко А. А.: «відсутність у законодавстві обмежень щодо майна, яке не може бути відчужене в умовах воєнного стану може стати причиною зловживання правом примусового відчуження майна, оскільки відчужене майно переходить у власність держави» [16, с. 38]. Вчена пропонує «з метою забезпечення захисту права приватної власності доповнити Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» окремою статтею, у якій закріпити вичерпний перелік майна, яке не може бути примусово відчужене в умовах воєнного стану» [16, с. 38].

В цілому, пропозиції щодо доповнення законодавства вичерпним переліком видів майна, яке може або не може бути реквізованим є слухними. Але якщо говорити про акції, їх просто так віднести в перший або другий перелік не можна. Це слід робити, тільки якщо втілити у законодавстві норму, яка полягає у допустимості примусового відчуження лише частини акцій, яких буде достатньо для забезпечення нагальних потреб держави, пов'язаних з діяльністю відповідного підприємства.

У 2022 році була практика примусового відчуження у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного стану усіх без винятку акцій деяких акціонерних товариств (ПАТ «Укрнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ» та ПрАТ «Запоріжтрансформатор»). У рішеннях, які було прийнято для реалізації відчуження, вказувалося, що реквізиції підлягають усі акції, що належали фізичним та юридичним особам, крім акцій, що належали державі та господарським товариствам, 100% акцій яких належали державі [13]. Тобто, акції деяких підприємств були на момент реквізиції прямо чи опосередковано у власності держави.

Найбільш цікавий з точки зору досліджуваної теми випадок – це справа примусового відчуження акцій ПАТ «Укрнафта».

У справі № 910/9563/23, за позовом одного з колишніх акціонерів ПАТ «Укрнафта», суд зазначає, що «публічне акціонерне товариство «Укрнафта» є нафтопереробною компанією, однією з найбільших виробників нафтопродуктів в Україні. Продукція, вироблена цим підприємством, в умовах правового режиму воєнного стану критично необхідна як для забезпечення потреб Збройних Сил України та енергетичного сектору країни, так і для забезпечення потреб населення. Таким чином, відчуження майна Публічного акціонерного товариства «Укрнафта», в тому числі акцій товариства, на користь Держави України та можливість здійснювати управління цим товариством в інтересах обороноздатності, стратегічної безпеки та, як наслідок, забезпечення належної життєдіяльності країни та її населення, призведе до досягнення стратегічної мети – певної стабільності на ринку нафти та нафтопродуктів, комплексного розв'язання існуючих проблем щодо забезпечення нафтопродуктами, як Збройних Сил України, так і населення країни» [12].

В цьому обґрунтуванні дуже важливою є вказівка на основну причину реквізиції – досягнення стратегічної мети (стабільності на ринку нафти та нафтопродуктів, розв'язання проблем щодо забезпечення нафтопродуктами Збройних Сил України і населення). І дійсно, іноді забезпечення суспільного інтересу може стояти вище прав та інтересів окремих індивідів, особливо в умовах війни чи надзвичайної ситуації. Але навіть такі умови не можуть дозволяти державі не враховувати загальні принципи права. Статтею 1 Першого протоколу до Конвенції передбачено, що ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права [1]. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Іванова проти України» зазначено, що позбавлення власності може бути виправдане лише у тому випадку, якщо наявно, *inter alia*, що воно здійснене «в інтересах суспільства» і «відповідно до вимог, передбачених законом». Більше того, повинно бути досягнуто «справедливого балансу»

між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав осіб. Вимога пошуку такого справедливого балансу проходить через всю Конвенцію [9].

Схожим чином Конституційний Суд України (Перший сенат) у рішенні від 05.06.2019 № 3-р(І)/2019 також вказав, що право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів (абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини) [10].

Як відомо, до реквізиції контрольний пакет акцій (27 114 256 з 54 228 510 акцій або 50% + 1 акція) ПАТ «Укрнафта» була у власності акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» [13]. Це означає, що опосередковано держава і до відчуження мала достатню кількість корпоративних прав для досягнення кворуму загальних зборів акціонерів та достатньої кількості голосів, що дозволяє, при потребі, припинити повноваження членів наглядової ради та обирати нових, як це передбачено у пп. 24, 26 ч. 2 ст. 39 Закону України «Про акціонерні товариства» [6]. Останнє важливе у контексті здійснення кадрових змін у виконавчому органі, який безпосередньо здійснює управління поточною діяльністю підприємства. Адже до виключної компетенції наглядової ради акціонерного товариства належить: прийняття рішення про обрання та припинення повноважень голови і членів виконавчого органу товариства; відсторонення голови або члена виконавчого органу товариства від здійснення повноважень, про обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу (пп. 9, 11, ч. 2 ст. 71 Закону України «Про акціонерні товариства») [6]. Можна дійти висновку, що для проведення кадрових змін у виконавчому органі ПАТ «Укрнафта», у випадку неефективного управління, в держави були достатні

можливості і без примусового відчуження усіх акцій підприємства.

Тобто, у даній справі принцип пропорційності навряд чи можна вважати дотриманим. Усі ті акції, які є поза межами контрольного пакету акцій, по суті не мають значення для здійснення управління, що має бути націленим на досягнення «стратегічної мети» і суспільного інтересу. Тому, акції поза контрольним пакетом слугують по суті для отримання прибутку у вигляді дивідендів, які законні власники могли б отримувати, не перешкоджаючи цілям держави та інтересам суспільства.

Крім того, акціонерами ПАТ «Укрнафта» були юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України [14, с. 24]. Незважаючи на те, хто є кінцевими бенефіціарами цих юридичних осіб, вони є іноземними інвесторами відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про режим іноземного інвестування». Відповідно до ст. 9 зазначеного Закону, іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятівних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізотій. Зазначена реквізиція може бути проведена на підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України [7]. Тобто, законодавчо встановлено можливість реквізиції іноземних інвестицій лише у конкретних випадках, до яких не включений правовий режим воєнного стану. Це гарантії держави, які повинні бути непорушними для досягнення правової визначеності і забезпечення довіри іноземних інвесторів.

Абстрагуючись від описаної справи, можна виділити такі ризики примусового відчуження 100% корпоративних прав:

– Непропорційність заходів. Оскільки справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав осіб можна вважати досягнутим уже з моменту отримання державою у власність контрольного пакету акцій (50% + 1 акція), відчуження решти корпоративних прав не матиме практичної користі для управління підприємством. Позбавлення таким чином майна акціонерів матиме наслідком неотримання ними доходів від діяльності підприємства у вигляді

дивідендів. При цьому треба враховувати, що Закон № 4765-VI передбачає лише відшкодування вартості реквізованого майна або повернення майна, якщо воно збереглося. Тобто, не існує гарантій, що колишньому власнику буде відшкодовано і дохід, який генерувало майно після реквізиції та який перераховувався на користь держави. Така втрата доходу може означати надмірний і необґрунтований тягар для колишніх власників, що може мати наслідком звернення останніх до Європейського суду з прав людини.

– Неefективний захист іноземних інвестицій. Акціонерами можуть бути не лише суб'єкти господарювання України, а й іноземні інвестори. Будь-які дії з примусового відчуження іноземних інвестицій завжди впливають негативно на інвестиційну привабливість країни. Більше того, в Україні законодавчо встановлено гарантії того, що іноземні інвестиції не можуть бути реквізованими, крім певних перелічених випадків. До переліку не входить правовий режим воєнного стану, але останній був підставою для реквізицій, які проводились у другій половині 2022 року. Такі дії можуть поставити під сумнів непорушність гарантій захисту іноземних інвестицій в Україні. На даному етапі існування нашої держави дуже важливо заручитися довірою іноземних інвесторів, оскільки останні відіграють і відіграватимуть значну роль у відбудові економіки України.

– Зловживання отриманими повноваженнями. Після реквізиції виникає ризик прийняття рішень загальних зборів, для ухвалення яких необхідно більш як три чверті голосів акціонерів. Наприклад, маючи у власності прямо чи опосередковано 100 відсотків голосуючих акцій, держава має право здійснювати додаткову емісію акцій. В такому разі, власники, у яких примусово відчужили акції, не зможуть скористатися переважним правом придбавати розміщені товариством нові акції, яке передбачене ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства» [6]. Відтак, якщо держава випус-

тить нові акції та придбає їх і у випадку повернення акціонерам тієї самої кількості акцій, що була реквізована, їхня частка до всього обсягу емісії буде пропорційно меншою ніж до реквізиції.

Висновки. Незважаючи на те, що відносно сфери реквізиції майна в період воєнного або надзвичайного стану врегульовані і в Цивільному кодексі України і в спеціальному Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», застосування на практиці їх положень викликало чимало питань стосовно примусового відчуження корпоративних прав. У цьому дослідженні основну увагу привернуто примусовому відчуженню корпоративних прав, які посвідчуються акціями. Основна проблема полягає у тому, що на даний момент держава має право примусово відчужувати у власність 100% акцій акціонерного товариства, що перевищує достатню кількість акцій для здійснення ефективного управління підприємством. Це породжує певні ризики для держави.

Таким чином, існує необхідність змінити законодавство, яке регулює дані відносини, встановивши, що акції дійсно можуть бути реквізованими, при цьому визначивши їх ліміт, достатній для досягнення державою стратегічних цілей у період воєнного або надзвичайного стану. На нашу думку, для акціонерних товариств таким лімітом може бути контрольний пакет акцій (50% + 1 акція).

Разом з тим, необхідно дослідити суб'єктний чинник, тобто, у кого з власників і у якій пропорції здійснювати реквізицію акцій, чи виключити з даного переліку іноземних інвесторів тощо. Останнє важливо у контексті забезпечення гарантій захисту іноземних інвестицій, які декларовані в Законі України «Про режим іноземного інвестування».

Крім того, необхідно проаналізувати дане питання стосовно інших видів підприємств, щоб вносити зміни не поодинокі. Наступні дослідження будуть націлені на цю роботу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року, ратифікована Законом України від 17.07.1997 року № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 18.06.2024).

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 27.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.06.2024).
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV: станом на 08.03.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 18.06.2024).
4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI: станом на 18.05.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 18.06.2024).
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV: станом на 27.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n1736> (дата звернення: 18.06.2024).
6. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX: станом на 27.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 18.06.2024).
7. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР: станом на 17.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 998: станом на 29.01.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.06.2024).
9. Іванова проти України, Європейський суд з прав людини, 13 вересня 2005 року, Заява №74104/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_415#Text.
10. Конституційний Суд України (перший сенат), 05.06.2019 року, № 3-р(І)/2019 у справі 3-391/2018(6048/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>.
11. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, 29.10.2018 року, № 612/553/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77455987>
12. Господарський суд м. Києва, 30.10.2023 року, № 910/9563/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115936039>
13. Про забезпечення проведення в системі депозитарного обліку депозитарних операцій щодо примусового відчуження у власність держави акцій, емітентами яких є ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укртатнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ», ПрАТ «Запоріжтрансформатор»: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 06.11.2022 р. № 1320 URL: https://ukrsibbank.com/wp-content/uploads/Other/Decision_National_Securities_Commission_1320.pdf
14. Консолідований Звіт про управління Групи «Укрнафта» від 31 грудня 2020 р. URL: https://www.ukrnafta.com/data/Investor_docs/30.04.2021/Zvit_pro_upravlinnya_cons.pdf
15. Гриняк А. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. Нове українське право. 2022. Випуск 2. С. 21–28. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/227/206>
16. Остапенко А. А. Майнові права як об'єкт примусового відчуження у період воєнного стану. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 5. С. 33–38. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/5_2023.pdf#page=33.
17. Погрібний Д.І. Судовий захист прав акціонерів: питання теорії. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2012. №4 (11). С. 170-177. URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/ekonom_11.pdf#page=170

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-4>

Костоґриз Я. О.,
*кандидат юридичних наук,
перший заступник керівника
Солом'янської окружної прокуратури міста Києва*

«ПРОФСПІЛКОВА КОРУПЦІЯ»: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

“TRADE UNION CORRUPTION”: CURRENT ISSUES

Профспілкова корупція є складним і багатогранним явищем, яке суттєво впливає на ефективність та репутацію профспілок у різних країнах. У статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з профспілковою корупцією, зокрема, її форми, причини, наслідки та шляхи подолання. Висвітлюється історичний контекст та еволюція профспілкової корупції. Аналізуються історичні корені профспілкової корупції, починаючи з досліджень Джона Ландеско та Гарольда Сейдмана. Описуються ключові моменти розвитку профспілкового руху та як корупційні практики вплинули на цей процес. Розглядаються основні форми корупції у профспілках, включаючи хабарництво, вимагання, привласнення коштів та шахрайство. Пояснюються механізми, за допомогою яких корумповані профспілкові лідери здійснюють ці дії. Висвітлюються фактори, що сприяють поширенню корупції в профспілках, зокрема недостатній моніторинг та переваги перебування на посаді. Аналізуються специфічні вразливості профспілкових структур, що роблять їх більш чутливими до корупційних практик. Розглядаються негативні наслідки корупції для профспілок, їх членів та суспільства в цілому. Пояснюються впливи на довіру до профспілок, ефективність їхньої діяльності та соціально-економічний розвиток. Пропонуються заходи для боротьби з корупцією у профспілках, включаючи підвищення прозорості, покращення моніторингу та впровадження ефективних механізмів контролю. Підкреслюється важливість активної участі членів профспілок у виявленні та протидії корупційним практикам.

Стаття демонструє, що профспілкова корупція залишається значущою проблемою, яка потребує комплексного підходу для її вирішення. Зусилля з боку правоохоронних органів, внутрішніх контрольних органів профспілок та самих членів профспілок мають бути спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності профспілкових організацій. Профспілки повинні активно впроваджувати антикорупційні заходи та залучати своїх членів до моніторингу та контролю, щоб забезпечити ефективну та чесну діяльність.

Ключові слова: профспілкова корупція, форми корупції, антикорупційні заходи, прозорість, підзвітність, моніторинг, профспілки, історичний контекст.

Trade union corruption is a complex and multifaceted phenomenon that significantly affects the effectiveness and reputation of trade unions in different countries. The article discusses topical issues related to trade union corruption, including its forms, causes, consequences and ways to overcome it. The historical context and evolution of trade union corruption are highlighted. The historical roots of trade union corruption are analyzed, starting with the research of John Landesco and Harold Seidman. The author describes the key moments in the development of the trade union movement and how corrupt practices influenced this process. The main forms of corruption in trade unions are examined, including bribery, extortion, embezzlement and fraud. The mechanisms by which corrupt trade union leaders carry out these actions are explained. Factors that contribute to the spread of corruption in trade unions, including insufficient monitoring and incumbency, are highlighted. Specific vulnerabilities of trade union structures that make them more susceptible to corrupt practices are analyzed. The negative consequences of corruption for trade unions, their members and society as a whole are considered. The author explains the impact on the credibility of trade unions, their efficiency and socio-economic development. Measures to combat corruption in trade unions are proposed, including increased transparency, better monitoring and the introduction of effective control mechanisms. The author emphasizes the importance of active participation of trade union members in identifying and combating corrupt practices.

The article demonstrates that trade union corruption remains a significant problem that requires a comprehensive approach to address it. Efforts on the part of law enforcement agencies, internal control bodies of trade unions and trade union members themselves should be aimed at increasing the transparency and accountability of trade union organizations. Trade unions should actively implement anti-corruption measures and involve their members in monitoring and control to ensure effective and fair operations.

Key words: trade union corruption, forms of corruption, anti-corruption measures, transparency, accountability, monitoring, trade unions, historical context.

Вступ. Профспілкова корупція – це феномен, який привертає значну увагу з боку правоохоронних органів, законодавців та журналістів, але водночас залишається маловивченим у сфері корупційних досліджень. Корупція у профспілках зазвичай асоціюється з діяльністю організованої злочинності та включає зловживання посадовими повноваженнями, змову з роботодавцями та шахрайство з фондами. Розглянемо особливості, причини та наслідки профспілкової корупції.

Історія вивчення корупції в профспілках налічує кілька десятиліть. Одним з перших соціологів, які досліджували це питання, був Джон Ландеско, який у 1929 році опублікував роботу «Organized Crime in Chicago» [2], де він детально описав симбіотичні відносини між злочинними угрупованнями, корумпованими профспілковими лідерами та роботодавцями. Пізніше, у 1938 році, політичний науковець Гарольд Сейдман опублікував книгу «Labor Czars: A History of Labor Racketeering», де розкрив діяльність так званих «трудова царів» [1].

Необхідно говорити про те, що профспілкова корупція виникає внаслідок інституційної слабкості, відсутності ефективного нагляду та спокуси використати профспілкові ресурси для особистого збагачення. Наслідки включають підрив довіри до профспілок, погіршення умов праці для членів профспілок та посилення соціальної нерівності. У цьому контексті спробуємо виділити основні особливості профспілкової корупції.

1) Інституційна слабкість та відсутність нагляду. Корупція процвітає там, де принципи (члени профспілки) не можуть ефективно контролювати своїх агентів (профспілкових посадовців) або притягнути їх до відповідальності. Зовнішній нагляд за профспілковими посадовцями часто є слабким, а внутрішні механізми контролю виявляються неефективними [3].

2) Взаємозв'язок з організованою злочинністю. Профспілки можуть бути інфільтровані організованою злочинністю, що використовує профспілкові ресурси для отримання доступу до казначейства, пенсійних та соціальних фондів, отримання фіктивних посад та підтримки картелів роботодавців. Відомі випадки, коли члени організованої злочинності займали офіційні посади у профспілках.

3) Специфічні форми корупції. Найбільш характерною формою корупції у профспілках є отримання хабарів від роботодавців за ігнорування порушень колективних договорів, дозволи на роботу не профспілкових працівників або укладення «вигідних» колективних угод. Інші форми включають вимагання, розтрату та крадіжку фондів, шахрайство з пенсійними та соціальними фондами, фальсифікацію виборів у профспілках.

Ми підтримуємо думки вчених, щоб краще розуміти природу профспілкової корупції необхідно досліджувати причини вразливості профспілок до корупції. На наше переконання, основними причинами є:

– монополія на трудові відносини. Так, профспілки часто мають монопольну владу над трудовими відносинами в певних секторах або на підприємствах. Це створює можливості для корупційних дій, таких як вимагання хабарів від роботодавців за укладання вигідних колективних договорів або ігнорування порушень умов праці;

– відсутність ефективного нагляду. Внутрішній контроль у профспілках часто є недостатнім, що дозволяє корумпованим посадовим особам діяти безкарно. Зовнішній нагляд також може бути слабким через недостатнє фінансування чи конфлікт інтересів державних органів, що відповідають за регулювання профспілок;

– злочинні угруповання. Історично склалося, що організована злочинність часто намагалася проникнути у профспілки, щоб використовувати їх як інструмент для контролю над трудовими відносинами та вимагання грошей. Це створює додатковий тиск на профспілки та їхніх посадових осіб, які можуть бути залучені до корупційних схем під загрозою насильства або інших форм залякування;

– політичний вплив. Профспілки можуть мати значний політичний вплив, особливо у виборчих кампаніях. Це може призводити до корупційних угод між профспілками та політичними партіями або кандидатами, які шукають підтримки в обмін на певні вигоди або привілеї.

– фінансова привабливість. Профспілки часто контролюють значні фінансові ресурси, включаючи членські внески, пенсійні та інші соціальні

фонди. Ці ресурси можуть бути предметом зловживань і корупційних схем, коли профспілкові лідери використовують їх для особистого збагачення або для підтримки своїх союзників.

Крім того, профспілкова корупція, хоча і не є виключно унікальним явищем, має певні особливості, які відрізняють її від інших видів корупції. Вона включає як традиційні форми організаційної корупції, такі як хабарництво, вимагання, привласнення коштів та шахрайство, так і специфічні для профспілок види корупційних дій. Для кращого розуміння охарактеризуємо форми профспілкової корупції.

Першу форму, яку ми виділяємо – це хабарництво, погодьтеся, що це є найбільш характерною формою профспілкової корупції. Профспілкові лідери можуть отримувати хабарі від роботодавців за те, щоб не помічати порушення колективних договорів, наймати некваліфікованих працівників або дозволяти роботодавцям працювати з не профспілковими робітниками. Це може включати як прямі грошові виплати, так і непрямі форми, такі як надання вигідних контрактів чи посад.

Під другою формою, ми розуміємо вимагання. Його може бути важко відрізнити від хабарництва, але основна різниця полягає в тому, що вимагання передбачає загрозу економічної або фізичної шкоди роботодавцю, якщо він не виконає вимоги профспілкового лідера. Це може включати загрози страйком, саботажем або іншими формами економічного тиску [4].

Третя форма, яку ми виділяємо – це привласнення коштів. Профспілкові лідери можуть привласнювати кошти профспілки, пенсійних і соціальних фондів через фальшиві консультантські контракти, оплату неіснуючих робочих місць, надання незаконних виплат постачальникам та інші схеми.

І наостанок, достатньо поширена форма – це шахрайство. Так, поширені форми шахрайства включають шахрайство з пенсійними і соціальними фондами, фальсифікацію фінансових звітів профспілки, підробку виборів у профспілкові органи, а також обманні податкові та бухгалтерські звіти.

Ми переконанні, що профспілкова корупція має серйозні наслідки для ринку праці, економіки та суспільства в цілому. Вона підриває довіру до профспілок, знижує ефективність їх

діяльності і ставить під загрозу інтереси працівників, яких вони представляють. Роботодавці, які змушені платити хабарі або страждати від вимагань, можуть нести додаткові витрати, що негативно впливає на економічну стабільність підприємств і ринку праці загалом.

Цікавим є досвід США у контексті порушеної проблематики. Так, історія профспілкової корупції в США включає численні розслідування та публікації, які документують зв'язок між профспілками та організованою злочинністю. Наприклад, в 1959 році, після розслідувань сенатського комітету Макклеллана, було прийнято закон Лендрум-Гріффіна, спрямований на забезпечення демократичних прав членів профспілок та створення федеральних злочинів, специфічних для профспілок [5].

Корупція в профспілках, пов'язана з організованою злочинністю. Наприклад, у січні 2011 року Міністерство юстиції США висунуло звинувачення 91 члену та асоційованим членам «Коза Ностри», а також кільком посадовим особам і членам профспілок працівників цементної та бетонної промисловості у вбивствах, лихварстві та/або рекеті [8]. У лютому 2013 року Луїс Фацціні, член філадельфійської «Коза Ностри», був засуджений до чотирьох з половиною років ув'язнення за крадіжку з пенсійного фонду працівників. А в липні 2013 року велике журі Манхеттена висунуло звинувачення дев'ятьом членам злочинного сімейного угруповання Бонанно, а також президенту Міжнародного братства бригадирів 917, що організовує працівників, веде переговори щодо контрактів, які охоплюють заробітну плату, пільги, години та умови праці відповідно до законів. (ця організація представляє 1900 працівників алкогольної, автомобільної, паркувальної та інших галузей бізнесу Нью-Йорка), якого звинуватили в корпоративній корупції, великих крадіжках, злочинному лихварстві та неправдивих свідченнях за його діяльність, пов'язану з обвинуваченим угрупованням Бонанно [9].

Цікавою також є справа Брайана Маклафліна. Приблизно через десять років (2009) Брайана Маклафліна, одного з найвпливовіших чиновників у сфері праці в Нью-Йорку, було засуджено за корупцію. Маклафлін був президентом Центральної трудової ради Нью-Йорка, федерації 400 місцевих профспілок, що пред-

ставляють понад 1 мільйон членів. Одночасно він працював в асамблеї штату. Прокурори звинуватили Маклафліна в тому, що він привласнив 275 000 доларів від місцевого осередку профспілки і 268 000 доларів від Центральної ради праці; мав таємний інтерес до компанії, яка вела бізнес з профспілковими роботодавцями; брав хабарі від підрядників. Виносячи вирок, суддя Річард Салліван зазначив, що поведінка Маклафліна підтверджує «найжорсткіших критиків організованої праці, які звинувачують керівництво в корупції і вказують на вас як на приклад цієї корупції» [7].

Саме тому законодавство США містить низку законів, спрямованих на боротьбу з профспілковою корупцією. Зокрема, Акт Гоббса, Національний акт про трудові відносини, Акт Тафта-Хартлі, Акт про звітування та розкриття інформації у трудових відносинах та Акт про забезпечення доходів працівників визначають правові рамки для запобігання корупції у профспілках та передбачають серйозні покарання за порушення. Вони включають штрафи, тюремні терміни, заборону на зайняття профспілкових посад та інші санкції [6].

Необхідно висвітлити ще питання щодо політизації профспілкової корупції. Так як контроль за корупцією в профспілковому контексті також відрізняється реакцією, яку викликає його висвітлення. Звинувачення, звинувачення та судові переслідування у трудовому рекеті часто критикують як такі, що мотивовані антиробочою ворожнечею. Правдоподібною є гіпотеза, що корупція та рекет завдали незліченної шкоди цілям робітничого руху, тоді як зусилля з викриття та боротьби з корупцією та рекетом у сфері праці є позитивним внеском у робітничий рух.

Ми не можемо обійти увагою питання профспілкової корупції в Україні, оскільки воно є актуальним та потребує ретельного аналізу. На жаль, у порівнянні з багатьма іншими країнами, систематичні дослідження корупційних практик у профспілках України є обмеженими. Ми можемо констатувати недостатню прозорість у фінансових питаннях та підзвітності профспілок перед своїми членами, а це часто призводить до корупційних зловживань. Це включає нецільове використання коштів, непрозоре управління майном та зловживання владою з боку профспілкових лідерів.

По-друге, це монопольна влада профспілкових лідерів. Тривале перебування одних і тих же осіб на керівних посадах у профспілках створює умови для корупційних дій. Відсутність ротації та демократичних процедур сприяє формуванню корупційних схем та зловживань.

Звичайно ми розуміємо, що часто профспілки в Україні знаходяться під впливом політичних сил, що використовують їх для досягнення власних цілей. Це веде до політизації профспілок та зниження їхньої незалежності, що, в свою чергу, підвищує ризик корупційних дій. Також в деяких випадках профспілки можуть ставати інструментом для організованих злочинних угруповань, які використовують їх для легалізації своїх дій та збагачення.

Незважаючи на те, що систематичні дослідження профспілкової корупції в Україні є обмеженими, окремі випадки та загальні тенденції свідчать про наявність серйозних проблем у цій сфері. Для ефективної боротьби з профспілковою корупцією необхідно посилити прозорість та підзвітність профспілок, забезпечити демократичні процедури виборів та ротації керівництва, а також активізувати роль громадських організацій та державних органів у контролі за діяльністю профспілок.

Подальші дослідження та аналітичні роботи у цій сфері можуть сприяти розробці ефективних стратегій боротьби з корупцією та зміцненню трудових прав працівників в Україні.

Висновки. Профспілкова корупція залишається серйозною проблемою, яка підриває ефективність і довіру до профспілкових організацій по всьому світу, включаючи Україну. Це явище має глибокі корені, зумовлені низкою чинників, серед яких – недостатня прозорість і підзвітність, монопольна влада профспілкових лідерів, вплив політичних сил та організована злочинність.

Таким чином, профспілкова корупція є складним і багатограним явищем, яке потребує постійної уваги з боку законодавців, правоохоронних органів та самих профспілок. Ефективна боротьба з цим явищем вимагає комплексного підходу, включаючи посилення законодавства, впровадження ефективних механізмів контролю та моніторингу, а також активну участь працівників у процесах управління та контролю за діяльністю профспілок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Seidman, Harold. 1938. *Labor Czars: A History of Labor Racketeering*. New York: Liveright.
2. Landesco, John. 1929. *Organized Crime in Chicago: Illinois Crime Survey*. Chicago: Illinois Association for Criminal Justice.
3. Jacobs, James. (2013). Is Labor Union Corruption Special?. *Social Research: An International Quarterly*. 80. 1057-1086. 10.1353/sor.2013.0051.
4. AFL-CIO. 2013. "Labor History Timeline." <http://www.aflcio.org/About/Our-History/Labor-History-Timeline>.
5. Blakey, G. R., and Ronald Goldstock. 1980. "On the Waterfront: RICO and Labor Racketeering." *American Criminal Law Review* 17: 341.
6. Cohen, A. W. 2003. "The Racketeer's Progress: Commerce, Crime, and the Law in Chicago, 1900–1940." *Journal of Urban History* 29: 575–91.
7. Stier, Anderson, and Malone, LLC. 2001. *The Teamsters: Perception and Reality: An Investigative Study of Organized Crime Influence in the Union*. Washington, DC: International Brotherhood of Teamsters.
8. US Department of Justice, Office of Public Affairs. 2011. "91 Leaders, Members and Associates of La Cosa Nostra Families in Four District Charged with Racketeering and Related Crimes, Including Murder and Extortion." <http://www.justice.gov/opa/pr/2011/January/11-ag-077.html>.
9. New York County District Attorney's Office. 2013. "District Attorney Vance Announces Indictment of Captain and Members of a Crew of the Bonanno Organized Crime Family." <http://manhattanda.org/press-release/district-attorney-vance-announces-indictment-captain-and-members-crew-bonanno-organize>.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6:349.412

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-5>

Сокол М. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІСИ ТА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

GROUND S FOR ACQUIRING PRIVATE OWNERSHIP OF FORESTS AND FORESTRY LAND PLOTS

Стаття присвячена правовим проблемам набуття права приватної власності на ліси та земельні ділянки лісогосподарського призначення.

На основі чинного законодавства та наукової літератури проведено комплексний аналіз первинних та вторинних способів приватизації лісових та нелісових земельних ділянок, а також чітке розмежування підстав набуття у приватну власність лісу та земель лісогосподарського призначення.

Охарактеризовано термінологічні відмінності між об'єктами «земельні лісові ділянки» передбачені статтею 12 Лісового кодексу України та «земельні ділянки лісогосподарського призначення» визначені у статті 56 Земельного кодексу України, що можуть у встановленому законом порядку передаватися у приватну власність, на підставі чого сформульовано пропозицію нової редакції статті 56 Земельного кодексу України.

Наукову увагу було приділено змістовому наповненню «замкненості земельної ділянки». Зроблено акцент на чітких відмінностях ознак замкненості лісової земельної ділянки та земельної ділянки лісогосподарського призначення. Коли мова ведеться про ділянку, яка віднесена до лісового фонду, ознакою замкненості є відсутність спільних меж з іншими лісовими насадженнями, тобто розташування земельної лісової ділянки в оточенні інших видів угідь, які не належать до лісового фонду. Натомість, коли об'єктом приватизації виступають не лісові ділянки, вони можуть перебувати як в середині угідь, так і з однієї сторони межувати із землями першої категорії, а з іншої повинні бути відокремлені, природними ярами, болотами, пустирями тощо, від основного масиву земель лісогосподарського призначення.

Проведено аналіз підстав надання земельних ділянок для лісорозведення, де сформульовано висновок, про значне розширення можливостей для створення лісу на приватних земельних ділянках після 2022 року.

Досліджено правовий режим самозалісених земель, природні ресурси яких відносяться до лісового фонду, за винятком окремих випадків передбачених нормами законодавства. Виокремлено відмінності підстав набуття у приватну власність самозалішеної земельної ділянки, за лісовим та земельним законодавством.

Ключові слова: *земельні правовідносини, екологічні правовідносини, право приватної власності на ліси, лісові земельні ділянки, землі лісогосподарського призначення, самозалісена земельна ділянка.*

The article focuses on the legal issues of acquiring private ownership of forests and forestry land plots.

Based on the current legislation and scientific literature, the author conducts a comprehensive analysis of primary and secondary methods of privatization of forest and non-forest land plots, and also makes a clear distinction between the grounds for acquiring private ownership of forest and forestry land.

The author characterizes the terminological differences between the objects «forest land plots» provided for in Article 12 of the Forest Code of Ukraine and «forestry land plots» defined in Article 56 of the Land Code of Ukraine, which may be transferred to private ownership in accordance with the procedure established by law, and on this basis formulates a proposal for a new version of Article 56 of the Land Code of Ukraine.

Special attention was paid to the content of «closedness of a land plot». The emphasis is placed on the clear differences between the signs of enclosure of a forest land plot and a land plot for forestry purposes. When it comes to a plot belonging to the forest fund, a sign of enclosure is the absence of common boundaries with other forest plantations, i.e. the location of a forest land plot surrounded by other types of land that do not belong to the forest fund. On the other hand, when the object of privatization is not forest land, it may be located both in the middle of the land and on one side

border on the lands of the first category, and on the other side should be separated by natural ravines, swamps, wastelands, etc. from the main body of forestry land.

The author analyzes the grounds for granting land plots for afforestation and concludes that after 2022, there has been a significant expansion of opportunities for creating forests on private land plots.

The legal regime of self-forested lands, the natural resources of which belong to the forest fund, except for certain cases provided for by law, is investigated. The author emphasizes the differences in the grounds for acquiring a self-forested land plot into private ownership under forestry and land legislation.

Key words: *land legal relations, environmental legal relations, private ownership of forests, forest land plots, forestry land, self-forested land plot.*

Постановка проблеми. Інститут права приватної власності на землі лісогосподарського призначення та пов'язаний з ним інститут права приватної власності на ліси є відносно новим для законодавства України, у зв'язку із цим самі умови та порядок приватизації лісів та земельних ділянок лісогосподарського призначення є не достатньо вивченими і зрозумілими. Реалізація визначеного законодавством права на оформлення в приватну власність даних природних об'єктів значно розширилась після скасування мораторію на зміну цільового призначення земель сільськогосподарського призначення у 2021 році та внесення ряду змін до деяких законодавчих актів щодо збереження лісів у 2022 році, що в свою чергу створило ряд проблем та ускладнило процес практичного застосування положень в тій частині, що пов'язана із втіленням прав набуття у приватну власність лісів та лісогосподарських земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних питань щодо визначення поняття та підстав набуття права приватної власності на природні ресурси, зокрема ліси, присвячена значна увага ряду науковців з екологічного та земельного права. Зокрема, вказані питання розглядають у своїх працях Н. Р. Кобецька, П. Ф. Кулинич, В. В. Носік, А. К. Соколова, С. М. Шершун, Н. Г. Юрчишин та інші. Проте, відсутня єдність позицій вчених стосовно підстав набуття у власність лісів та земель лісогосподарського призначення. Крім того, за останніх півтора року було внесено ряд законодавчих змін стосовно лісорозведення, що потребує додаткового дослідження вказаної проблематики.

Метою статті є дослідження та встановлення відмінностей між підставами набуття у приватну власність лісів та земель лісогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання механізму набуття

та змісту права приватної власності на ліси як окремого природного об'єкту є головним інститутом як лісового, так і екологічного права, що являє собою сукупність правових норм, спрямованих на регулювання відносин власності на ліси, закріплення прав та обов'язків суб'єктів, а також частково відносин щодо раціонального використання, охорони та відтворення лісу.

Для чіткого окреслення предмету даної теми дослідження потрібно розмежувати право приватної власності на ліси та право приватної власності на лісові ресурси. Відповідно до ст. 1 Лісового кодексу України (далі – ЛК України) ліс є природним комплексом (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [1], тобто ліс одночасно виступає частиною природного середовища та відокремленим природним об'єктом, який взаємодіє з іншими елементами довкілля. Водночас, природні ресурси – це певна сукупність запасів природних речовин, природної енергії чи певна корисна властивість природного об'єкта, що використовуються суспільством для задоволення своїх потреб, передусім матеріальних [2, с. 28]. Це означає, що лісовими ресурсами, які можуть перебувати у приватній власності є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва. Проте, варто зауважити, що право приватної власності, в межах визначених законодавством, на лісові ресурси виникає лише після набуття у приватну власність земельної ділянки лісогосподарського чи іншого призначення, на якій розташовано лісовий фонд України. Отже, усталене поняття «право приватної власності на ліс» фактично означає

«право приватної власності на земельну лісову ділянку», відповідно механізм набуття у приватну власність лісу регулюється як лісовим, так і земельним законодавством.

На перший погляд практично однакові за змістом норми закріплені у ст. 12 ЛК України та ст. 56 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) регулюють порядок надання у власність не одних і тих самих об'єктів. Спершу розглянемо норму лісового законодавства, яка сформульована наступним чином: «громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів» [1, ст. 12].

Коментуючи зазначену норму, варто перш за все виділити об'єкт, який може безоплатно або за плату переходити у приватну власність – це земельна лісова ділянка, тобто земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, як передбачено у ст. 1 ЛК України. Це означає, що така лісова ділянка вже є повністю сформованою і відповідно до земельного законодавства має свої межі, площу, територіальне розміщення, цільове призначення та інші дані, які є необхідними для її реєстрації у Державному земельному кадастрі. Крім того, така ділянка належить до лісового фонду, а згідно з ст. 4 ЛК України до лісового фонду України належать усі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, у тому числі лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею не менше 0,1 гектара, інші лісовкриті землі [1, ст. 4]. Отже, земельна лісова ділянка може належати не лише до категорії земель лісогосподарського призначення, а і до будь-якої іншої категорії.

Земельна лісова ділянка може надаватися у власність як для ведення лісового господарства, так і інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства, проте у зв'язку із зміною політики держави у 2022 році, спрямованої на збереження лісів, змінити цільове призначення земельних лісових ділянок для будь-якого іншого використання не пов'язаного із веденням лісового господарства не можна [3, ст. 20]. Тому власники таких земельних

ділянок можуть лише користуватися лісовими ресурсами в межах визначених нормативно-правовими актами. Якщо ліс розташований на земельній ділянці сільськогосподарського призначення, використання такої лісової ділянки відповідно до її основного призначення також є неможливим.

Питання замкненості лісової ділянки у законодавстві не розкрито, в наслідок чого не можливо точно визначити зміст цієї категорії. Цілком слушною, у даному випадку, є думка Н. Г. Юрчишин, яка зазначає, що відсутність ознаки «замкнена» у земельної лісової ділянки не дає підстав для її характеристики як відокремленої та не дає підстав для надання її у приватну власність і одночасно пропонує дефініцію «замкненої земельної лісової ділянки» визначити як таку, що відокремлена природними розривами (пустирями, болотами, ярами, схилами, водоймами та ін.) із встановленими межами, тобто відділена від основного масиву земель лісового фонду [4, с. 55].

П. Ф. Кулинич єдину ознаку замкненості вбачає у відокремленості з усіх сторін від інших лісових насаджень, що ростуть на суміжних земельних ділянках, природними чи штучно створеними просіками, елементами рельєфу (схилами, водоймами та ін.) тощо [5, с. 19]. Автори підручника Земельне право України за редакцією М. В. Шульги до межі відокремленості крім елементів рельєфу, також відносять і протипожежні рови [6, с. 325].

Більш доречним змістовим наповненням «замкненості» в розумінні аналізованої статті 12 ЛК України на відміну від ст. 56 ЗК України є не відокремленість чимось від лісового фонду, а навпаки відсутність спільних меж з іншими лісовими насадженнями, тобто розташування земельної лісової ділянки в оточенні інших видів угідь, які не належать до лісового фонду.

Зазначена норма визначає 2 способи набуття у власність земельних лісових ділянок: безоплатний та оплатний. Перший можливо реалізувати на підставах передбачених ст. 116 ЗК України, а саме: а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян. Для цього повинен бути запис у поземельній книзі, яку ведуть органи місцевого самоврядування або коли на земельну ділянку є вже

раніше видані правовстановлюючі документи, але вона не внесена до Державного земельного кадастру; б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій. Даний пункт не може застосовуватися при набутті у приватну власність замкненої земельної лісової ділянки, оскільки згідно з Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року, № 1529/99 [7] при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно і створенні різних типів господарських структур відповідно до законодавства лісові землі паюванню не підлягають; в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації. Відповідно до ст. 121 ЗК України для ведення фермерського господарства надається земельна ділянка в розмірі земельної частки (паю), для ведення особистого селянського господарства розмір не більше 2-х га, такі земельні ділянки відповідно до Класифікатора видів цільового призначення земельних ділянок [8] можуть мати виключно сільськогосподарське призначення. Підстав та механізму набуття у власність угідь, у складі яких можуть бути ліси, для ведення іншого господарства законодавством не передбачено.

Оплатно набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів можна, шляхом укладення договорів купівлі-продажу таких ділянок з громадянами чи юридичними особами, які мають вже оформлене право приватної власності на них, відповідно згоди органів місцевого самоврядування чи органів виконавчої влади у даному випадку не потрібно.

Оскільки, земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності відповідно до ст. 130 ЗК України перебувають під заборонаю купівлі-продажу, єдиним можливим способом оплатного придбання їх у власність є укладення договору з правом викупити таку землю з розстроченням оплати до 10 років. Це стосується лише землі колись існуючого селянського (фермер-

ського) господарства державної та комунальної власності, які належали громадянам на праві постійного користування чи довічного успадкованого володіння.

На противагу лісовому законодавству у ст. 56 ЗК України йдеться про інший об'єкт, який може набуватися у приватну власність. Це також замкнена земельна ділянка площею до 5 гектарів у складі тих же угідь, проте у даному випадку мова ведеться лише про землі лісогосподарського призначення.

Так, ст. 55 даного нормативно-правового акту тлумачить землі лісогосподарського призначення як ті, які вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства [3, ст. 55]. У ч. 1 ст. 5 ЛК України надано ширше визначення поняття «землі лісогосподарського призначення як лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства» [1, ст. 5].

Отже, норма земельного законодавства до об'єкту приватизації, у даному випадку, відносить: 1) земельну лісову ділянку – ліс, який розташований лише на землях лісогосподарського призначення; 2) не лісові землі. Тобто, другий об'єкт повністю відрізняється від об'єкту визначеного у ст. 5 ЛК України. І це видається цілком логічним, оскільки змінювати цільове призначення лісових ділянок, з метою їх використання у сільськогосподарському виробництві заборонено.

Що стосується замкненості земельних ділянок лісогосподарського призначення, варто зауважити, що коли мова ведеться про ділянку, яка віднесена до лісового фонду, вона повинна бути ізольована, тобто з усіх боків оточена землями сільськогосподарського призначення, а коли об'єктом приватизації виступають не лісові ділянки, вони можуть перебувати як в середині угідь, так і з однієї сторони межувати із землями першої категорії, а з іншої повинні бути відокремлені, природними ярами, болотами, пустирями тощо, від основного масиву земель лісогосподарського призначення, тобто ознака обмеження площі та

замкненості повинна зберігатися. Така відмінність пов'язана із тим, що цільове призначення нелісових земельних ділянок відповідно до ч. 7-9 ст. 20 ЗК України можна змінити за рішенням Кабінету Міністрів України, з обов'язковим відшкодуванням втрат лісогосподарського виробництва. Метою зміни цільового призначення у більшості випадків є внесення земель до складу угідь селянського чи фермерського господарства.

Для усунення термінологічної неузгодженості у статтях 12 ЛК України та 56 ЗК України та у зв'язку із тим, що замкнена земельна лісова ділянка й права на неї на землях як лісогосподарського, так і іншого призначення є об'єктом земельних правовідносин, пропонується ч. 2 ст. 56 ЗК України викласти у такій редакції «громадянам та юридичним особам за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади можуть безоплатно або за плату передаватись у власність замкнені земельні лісові ділянки та замкнені земельні не лісові ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 гектарів у складі угідь селянських чи фермерських господарств».

Коментовані законодавчі норми наділяють правом на придбання вищезазначених земельних ділянок як фізичних та юридичних осіб. Серед фізичних осіб це лише громадяни України, іноземці та особи без громадянства не можуть мати на праві приватної власності ліси, незалежно від категорії земельної ділянки, а також земельні не лісові ділянки.

На відміну від громадян України право та механізм яких на приватизацію земельних ділянок чітко регулюються законодавством, юридичні особи, не залежно від того чи є вони сільськогосподарськими товаровиробниками чи ні, не наділені правом на безоплатне отримання земельної ділянки будь-якого цільового призначення із земель державної та комунальної власності, крім того викуп таких земельних ділянок, не залежно від суб'єкта отримувача, є також забороненим. Таким чином, юридичні особи можуть лише оплатно придбавати такі земельні ділянки шляхом укладення цивільно-правових договорів, оскільки акцент робиться на угіддя селянських, фермерських чи інших господарств, значить мова ведеться про тих юридичних осіб, які виступають сільськогосподарськими виробниками.

У ч. 1 ст. 12 ЛК України передбачена можливість розширення площі лісів, що можуть перебувати у приватній власності. Це стосується можливості успадкування особистих селянських та фермерських господарств, в межах яких розташована замкнена земельна лісова ділянка. Але при цьому варто зауважити, про можливість зміни, хоча і тимчасово, суб'єктного складу. Так, до кола суб'єктів можуть входити іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи, проте, згідно ст. 13 того ж законодавчого акту, вони зобов'язані протягом року будь-яким чином відчужити такі земельні ділянки.

До способів добровільного відчуження відноситься укладення будь-якої цивільно-правової угоди згідно якої право власності переходить до іншої особи. Відлік річного строку для добровільного відчуження розпочинається з моменту отримання витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. У випадку пропуску зазначеного періоду земельна ділянка підлягає вилученню у примусовому порядку.

Примусовий порядок передбачає конфіскацію на підставі рішення суду. Позов про конфіскацію земельної ділянки подається органом, що здійснює державний контроль за використанням та охороною земель. Конфіскована земельна ділянка за рішенням суду підлягає продажу на земельних торгах. Ціна проданої на земельних торгах земельної ділянки, за вирахуванням витрат, пов'язаних з її продажем, виплачується її колишньому власнику [3, ст. 145].

Передбачена вище вторинна підстава набуття у приватну власність лісів також стосується і земель лісогосподарського призначення, оскільки жодних обмежень на передачу у спадок такого об'єкту земельних правовідносин у законі не має, хоча коментована стаття окремо не виділяє можливості збільшення площі земель лісогосподарського призначення площею понад 5 гектарів.

До вичерпного переліку підстав набуття права приватної власності на ліси та землі лісогосподарського призначення належить право громадян та юридичних осіб набувати у власність земельні ділянки для лісорозведення, а також мати у власності ліси, створенні шляхом лісорозведення на вже набутих у власність земельних ділянках [1, ст. 12; 3, ст. 56].

На підставі аналізу статті 56 ЗК України можна зрозуміти, що для лісорозведення виді-

ляються землі лісогосподарського призначення, оскільки цитована норма розташована у розділі, який регулює правовий режим лісогосподарських земель, проте це не так. Стаття 81 ЛК України визначає, що лісорозведення може здійснюватися на землях усіх категорій з дотриманням вимог щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням. Жодних обмежень щодо площі таких земельних ділянок, і зокрема лісу законодавство не визначає.

Внесення змін до Правил відтворення лісів у грудні 2022 року значно розширило сферу лісорозведення. Раніше пріоритетність такої діяльності стосувалася деградованих та малопродуктивних угідь непридатних для використання у сільському господарстві. Сьогодні створення лісів здійснюється, як на тих ділянках, які підлягають консервації, так і на рекультивованих землях, землях сільськогосподарського та іншого призначення, виділених для створення захисних лісових насаджень лінійного типу та будь-яких інших землях придатних для створення лісу [9, п. 40].

З аналізу статті 12 ЛК України вбачається ще одна підстава набуття у приватну власність лісу – віднесення земельних ділянок, які вже перебувають у приватній власності до самозалісених. Згідно чинного законодавства практично всі самозалісені землі відносяться до лісового фонду, окрім ділянки у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, а також самозалісені ділянки в межах охоронних зон об'єктів енергетики, магістральних теплових мереж, магістральних трубопроводів та інших лінійних об'єктів інфраструктури.

Важливим фактором є момент переходу земельної ділянки до самозалісеної та закріплення такого правового режиму за нею. Відповідно до ст. 57¹ земельна ділянка вважається самозалісеною з дня внесення зазначених відомостей до Державного земельного кадастру [3]. Ініціатива для проведення вищевказаних дій повинна виходити від власника земельної ділянки, яка перебуває у приватній власності. Також варто зауважити, що не має обмежень щодо площі таких земель чи більш доцільно зазначити лісів, які можуть перебувати у приватній власності.

Натомість віднесення земельної ділянки до самозалісеної не є підставою набуття права приватної власності на землі лісогосподарського при-

значення, як це передбачено у ст. 56 ЗК України. Оскільки самозалісена ділянка – це земельна ділянка будь-якої категорії земель, крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення.

Підставою набуття у власність земель лісогосподарського призначення із правовим режимом самозалісена земельна ділянка є зміна її цільового призначення згідно процедури передбаченої у статті 20 ЗК України.

Висновки. Отже, до вичерпних підстав набуття права приватної власності на ліси належать: 1) первинні способи: а) набуття у приватну власність у складі угідь селянських та фермерських господарств замкненої земельної лісової ділянки загальною площею до 5 гектарів; б) набуття у власність земельних ділянок будь-якої категорії з метою подальшого лісорозведення; в) створення лісу на земельних ділянках, які вже перебувають у приватній власності, сюди, зокрема, відноситься процес консервації шляхом заліснення та створення захисних лісових насаджень лінійного типу; г) віднесення земельної ділянки до самозалісених угідь. 2) вторинні способи: а) цивільно-правові угоди, на підставі яких земельна ділянка лісового фонду переходить від одного приватного власника до іншого; б) успадкування лісів згідно із законом.

Стосовно підстав набуття у приватну власність земель лісогосподарського призначення, варто зауважити про наявність відмінностей саме у первинних способах приватизації, до яких відноситься: а) набуття у приватну власність у складі угідь селянських та фермерських господарств замкненої земельної ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 гектарів; б) набуття у власність земельних ділянок лісогосподарського призначення (лісових земельних ділянок, що не вкриті лісовою рослинністю та нелісових земельних ділянок) з метою подальшого лісорозведення; в) віднесення самозалісеної земельної ділянки до категорії земель лісогосподарського призначення.

Запровадження у правову систему України чітких підстав набуття у приватну власність лісів та земельних ділянок лісогосподарського призначення дасть можливість чіткого розмежування статей 12 Лісового кодексу та 56 Земельного кодексу та стимулюватиме фізичних та юридичних осіб до відтворення та створення нових лісових масивів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
2. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
3. Земельний кодекс України : Закон України від 25. 10. 2001 р. № 2768-ІІІ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
4. Юрчишин Н. Г. Реалізація права приватної власності на ліси в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 190 с.
5. Кулинич П. Ф. Права на лісові земельні ділянки за новим Лісовим кодексом України. *Земельне право України*. 2006. № 6. С. 15-26.
6. Земельне право України : підручник / Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін.; за ред. М. В. Шульги (кер. авт. кол.). Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
7. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3. 12. 1999 р. № 1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>
8. Порядок ведення Державного земельного кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Правил відтворення лісів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1.03.2007р. №303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2007-%D0%BF#Text>

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-6>

Беликов В. І.,

*аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ОТРИМАННЯ ДОЗВІЛЬНОЇ МІСТОБУДІВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ ЗАБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

ADMINISTRATIVE PROCEDURE FOR OBTAINING PERMITS FOR URBAN PLANNING DOCUMENTATION FOR THE DEVELOPMENT OF A LAND PLOT

Стаття присвячена аналізу отримання дозвільної документації у сфері містобудування, визначенню складу правовідносин що склалися у видачі дозвільної документації, аналізу нормативно-правових актів, а також виявленню прогалин у нормативному регулюванні та розробці рекомендацій, щодо вдосконалення чинного законодавства. Визначено, що дозвільна документація – це документ, який виданий уповноваженим органом та дає право на виконання певних дій, крім того, було проаналізовано дозвільні правовідносини які мають класичний склад, а саме суб'єкт, об'єкт та зміст. Досягнуто висновків, що відносини, що стосуються отримання дозвільних послуг, є публічно-сервісними. Досліджено, Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», Закон України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», а також Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт», які закріплюють законодавче регулювання дозвільної документації. Було визначено, що до дозвільної документації у сфері містобудування відносять: дозвіл на виконання будівельних робіт та сертифікат про прийняття в експлуатацію завершених будівництвом об'єктів. Було розглянуто адміністративну процедуру видачі дозволу на будівництво відповідно до законодавчих актів. Досягнуто висновків, щодо недосконалості законодавчого регулювання видачі дозволу на будівництво, а також надані рекомендації по розширенню повноважень органів державного архітектурно-будівельного контролю в частині перевірки достовірності наданих документів до заяви на отримання дозволу, а також у відповідності з цим запропоновано переглянути терміни розгляду заявки. Також, були виявлені певні розбіжності між законом та підзаконним нормативно-правовим актом, та були надані рекомендації, щодо усунення протиріч між цими актами.

Ключові слова: адміністративна процедура, дозвільна процедура, дозвільні правовідносини, містобудування, документи в сфері будівництва, дозвіл на будівництво.

The article is devoted to the analysis of obtaining permits in the field of urban planning, determining the composition of legal relations that have developed in the issuance of permits, analyzing normative legal acts, as well as identifying gaps in regulatory regulation and developing recommendations for improving the current legislation. It is determined that authorization documentation is a document that is issued by an authorized body and gives the right to perform certain actions, in addition, permits have been analyzed legal relations that have a classic composition, namely subject, object and content. It is concluded that the relations related to the receipt of permissive services are public-service. The article analyzes the Law of Ukraine "On the Permitting System in the Field of Economic Activity", the Law of Ukraine "On the List of Permitting Documents in the Field of Economic Activity", the Law of Ukraine "On Regulation of Urban Development", and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some Issues of Preparatory and Construction Works", which establish the legislative regulation of permitting documentation. It was determined that the permits in the field of urban planning include: a permit for construction works and a certificate of acceptance into operation of completed construction facilities. The administrative procedure for issuing a building permit in accordance with legislative acts was considered. Conclusions were reached regarding the imperfection of the legislative regulation of the issuance of a construction permit, as well as recommendations were provided to expand the powers of the state architectural and construction control bodies in terms of verifying the authenticity of the documents provided to the application for a permit, and in accordance with this, it was proposed to revise the terms of consideration of the application. Also, certain discrepancies between the law and the by-law were identified, and recommendations were given to eliminate contradictions between these acts.

Key words: administrative procedure, permitting procedure, permissive legal relations, urban planning, documents in the field of construction, construction permit.

Постановка проблеми. Період 2011–2015 років відмічається реформуванням механізму видачі дозвільних документів у будівництві, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 призвів до скорочення кількості дозвільних документів і погоджувальних процедур, а також зменшив час на їх погодження. Наступним етапом впровадження змін був 2019–2020 рік, головною метою якого було подолання корупції Державної архітектурно-будівельної інспекції (ДАБІ) та впровадження Державної інспекції архітектури та містобудування України (ДІАМ), яка дала поштовх для розробки комплексного законодавства, яке змінює підходи до регулювання будівельної галузі. 2022 рік став роком цифровізації та модернізації, що знайшло своє відображення в Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва, яка поліпшила процес отримання дозволів, перевірки забудовників і т.д. А найголовніше, зробила сферу будівництва більш прозорою та відкритою. Аналіз запроваджених змін показує, що держава бореться з корупцією та прагне вдосконалити регулювання сфери будівництва.

Дозвільна процедура у сфері містобудування залишається складним і багатоступеневим процесом, незважаючи на певні покращення та впровадження електронної системи.

Проблема полягає в тому, що нормативні акти не в повній мірі регулюють механізм отримання дозвільних документів та містять деякі прогалини, які впливають на прозорість, та правомірність отримання дозвільних документів, крім того дані положення розташовані в різних нормативних актах.

Щоб краще розуміти проблематику отримання документів дозвільного характеру, варто розглянути дане питання з законодавчої та практичної точки зору.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють механізм отримання дозволів у сфері містобудування є: Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», Закон України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», а також Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт».

Стан наукової розробки проблематики. Статтю присвячено дослідженню процесу та змісту дозвільних документів у сфері містобудування. Особливу увагу приділено визначенню поняття дозвільних документів з наукової точки зору. Також здійснено детальний аналіз законодавчих норм у сфері регулювання видачі дозвільних документів, крім того було визначено та розроблено рекомендації, щодо покращення прозорості, та ефективності видачі дозволів на будівництво.

Дослідженням даної тематики займалися такі науковці як: В. І. Сіверін, О. В. Джафарова, К. О. Рибак, О. Б. Ляшко, П. В. П'ятков, К. І. Апанасенко та інші.

Метою роботи є визначення проблематики здійснення адміністративних процедур у сфері отримання дозвільних документів у сфері містобудування.

Виклад основного матеріалу. Концепцію дозвільних відносин досліджувала значна кількість науковців, але найбільш влучно надають визначення дозвільних відносин науковці В. І. Сіверін та О. В. Джафарова, які розглянули дозвільні відносини з точки зору управлінської діяльності дозвільних органів, а також акцентували увагу на публічно-сервісному характері повноважень цих органів у таких правовідносинах (Апанасенко, 2020, с. 64).

О. В. Джафарова визначає дозвільну діяльність, як таку, що є регулятором суспільних відносин, не перешкоджаючи в реалізації прав громадян, впорядковує суспільні відносини шляхом запровадження певних правил, обов'язкових для виконання (Джафарова, 2011).

В. І. Сіверін трактує дозвільні відносини, як суспільні відносини, які виникають у сфері організації дозвільної діяльності, надання дозвільних послуг, контролю за цією діяльністю та законністю надання дозвільних послуг, які регулюються нормами різних галузей права і забезпечуються державним примусом, а також виражаються у конкретному зв'язку між суб'єктами, які надають дозвільні послуги, з приводу організації та контролю цієї діяльності, а також між суб'єктами публічної адміністрації, що надають дозвільні послуги, та особами, які бажають їх отримати (Сіверін, 2010, с. 41).

Крім того, науковець розрізняє відносини між державою та суб'єктами, які надають дозвільні послуги, що стосуються організації та контролю такої діяльності, а також відносини між суб'єктами публічної адміністрації, що здійснюють надання дозвільних послуг, і тими, хто прагне їх отримати (Сіверін, 2010, с. 41–42).

Важливо розглянути склад дозвільних правовідносин, до якого відносять учасників, об'єкт та зміст. Учасники таких правовідносин мають певні особливості обумовлені характером дозвільної діяльності, що охоплює обмежений спектр суспільних відносин. Один з учасників є орган державної влади, на якого покладено функцію видачі дозволів для здійснення певного виду діяльності. Правоохоронні органи також можуть бути учасниками таких правовідносин у випадках порушення норм, що регулюють дозвільну діяльність. До учасників дозвільних правовідносин можуть належати як юридичні, так і фізичні особи, зокрема підприємці. Крім того, для участі у певних дозвільних правовідносинах може бути необхідна спеціальна правоздатність (Мартинівський, 2011, с. 91).

Об'єкт таких правовідносин – це право на заняття конкретним видом діяльності або на виконання певних дій. Крім того, дозвільні акти регулюються специфічними нормативно-правовими актами, що регламентують відповідні сфери, а не загальними нормами (Мартинівський, 2011, с. 91).

Зміст дозвільних правовідносин включає права та обов'язки учасників. Права окреслюють можливу поведінку, що передбачені законодавчими нормами, а обов'язки – це встановлена нормами необхідна поведінка. Права дозвільних органів зазвичай переважають над правами осіб, які потребують або вже отримали дозвіл. Таким чином, дозвільні відносини мають специфічні ознаки і структуру, що відрізняє їх від інших правовідносин (Мартинівський, 2011, с. 91).

Щодо законодавчого регулювання, то відповідно до ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», документ дозвільного характеру – «дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді (запис про наявність дозволу, висновку, рішення,

погодження, свідоцтва, іншого документа в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань), який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності» (Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», 2005).

Отже, документ дозвільного характеру можна визначити як документ, який виданий уповноваженим суб'єктом та який має дозвільний характер на виконання певних дій.

Закон України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», до дозвільних документів у сфері містобудування відносить: «дозвіл на виконання будівельних робіт та сертифікат про прийняття в експлуатацію завершених будівництвом об'єктів, що належать до IV та V категорій складності» (Закон України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», 2011).

Питання видачі дозволу на виконання будівельних робіт регламентовано ст. 37 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності». Однак, цей закон не містить чіткого визначення, цього документу. Подібна ситуація стосується і сертифікату про прийняття в експлуатацію завершених будівництвом об'єктів IV та V категорій складності. Хоча, порядок його видачі встановлено статтею 39 Закону, визначення сутності цього документа відсутнє.

Відповідно до Законом (ч. 1 ст. 34), замовник може розпочати виконання будівельних робіт за таких умов:

1. Подати повідомлення про початок будівельних робіт до відповідного органу державного архітектурно-будівельного контролю – для об'єктів, що належать до категорії з незначними наслідками (СС1).

2. Отримати дозвіл на виконання будівельних робіт від органу державного архітектурно-будівельного контролю – для об'єктів з середні-

ми (СС2) та значними (СС3) наслідками (Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», 2011).

Таким чином, Закон у галузі будівництва чітко регулює право на виконання будівельних робіт в залежності від виду об'єкта містобудування, встановлюючи або вимогу видачі дозволу на виконання будівельних робіт, або вимогу подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт до органу Державного архітектурно-будівельного контролю (Апанасенко, 2018, с. 18–19).

Повідомлення про початок виконання будівельних робіт надає ті ж права, що й дозвіл на будівельні роботи – можливість законно розпочати будівельні роботи на відповідній земельній ділянці. При видачі будівельного дозволу компетенція органу Державного архітектурно-будівельного контролю реалізується шляхом видачі документа, що підтверджує це право. У випадку з повідомленням про початок виконання будівельних робіт організаційно-господарські повноваження органу реалізуються по-іншому – через реєстрацію повідомлення (Апанасенко, 2018, с. 20).

Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», прийняття в експлуатацію завершених будівництвом об'єктів, які належать до класу з незначними наслідками (СС1) або для яких будівництво здійснювалося на основі будівельного паспорта, здійснюється шляхом реєстрації поданої замовником декларації про готовність об'єкта до експлуатації відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю протягом десяти робочих днів з дати реєстрації заяви. Це ставить під сумнів можливість набуття права на експлуатацію без відповідної дії дозвільного органу.

Згідно з ч. 4 тієї ж статті Закону, дозвільний орган не має обов'язку безумовно реєструвати таку декларацію. Це означає, що отримання статусу «прийнято в експлуатацію» можливе лише після офіційної санкції від дозвільного органу, тобто після реєстрації декларації у єдиному реєстрі документів, що підтверджують право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію об'єктів (Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», 2011).

Отже, можна погодитися, що в дозвільній системі у сфері містобудування декларація, незважаючи на свою назву, фактично є дозвільним документом (Сергієнко, 2018, с. 42).

Адміністративна процедура отримання дозволу детально описана в ст. 37 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», а також в Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт», які цілком повно та детально описують механізм отримання дозволу на будівництво, а саме деталізують строк видачі документів, орган який є відповідальний за видачу, перелік документів які додаються до заяви, а також підстави для відмови у видачі дозволу на виконання будівельних робіт, крім того містять певні суперечності (Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», 2011; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт», 2011).

Процедура оформлення дозволу включає такі етапи:

- подання заяви з відповідним переліком документів через електронний кабінет;
- внесення відомостей до Реєстру будівельної діяльності органами державного архітектурно-будівельного контролю;
- винесення рішення про видачу про видачу дозволу на будівництво.

Потрібно зауважити, що видача дозволу відбувається на безоплатній основі, відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю з використанням Реєстру будівельної діяльності протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви.

Неврегульованим залишається питання перевірки документів, які надходять разом із заявою задля отримання дозволу. На працівників органу державного архітектурно-будівельного контролю покладений обов'язок тільки перевірки повноти даних пакету документів, але немає норми яка б врегулювала би перевірку достовірності наданих документів. В Постанові дане питання врегульовано наступним чином: «під час подання заяви через електронний кабінет автоматично програмними засобами здійснюється аналіз даних, зазначених у заяві та поданих документах, на їх повноту, відповідність формату, логічність та достовір-

ність» (Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт», 2011), але дана норма теж не в повному обсязі деталізує, що саме розуміється під «перевіркою документів на достовірність» автоматизованими програмними засобами. Незважаючи на те, що вже після видачі дозволу може бути призначено перевірка та у разі невідповідності документації – дозвіл підлягає скасуванню, це все рівно не виключає того, що повинна проводитися детальна перевірка всіх документів при подачі заяви.

Відсутність такої процедури, як перевірка та контроль документів при подачі заяви може призвести в майбутньому до негативних явищ, а саме:

- підробка та незаконне отримання дозволу на будівництво;
- корумпованість отримання дозволів;
- збільшення навантаження у адміністративних судів через процедури скасування дозволу;
- підрив довіри до державних органів, які видають дозволи підставою для яких є підроблена документація заявника;
- безкарність уповноважених працівників, які видають дозволи на основі підроблених документів.

Не дивлячись на те що в п. 3 ч. 4 ст. 37 Закону визначено, що підставою для відмови у видачі дозволу на виконання будівельних робіт є: «виявлення недостовірних відомостей у поданих документах», дана процедура не описана ні в Законі, ні в Постанові.

Дану проблему слід вирішити в наступний спосіб: внести зміни до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», а саме доповнити нормою, яка б передбачала обов'язкову перевірку всіх документів, які подаються разом із заявою, призначити певний строк для такої перевірки. У зв'язку з цим, виникає необхідність внесення змін і до ст. 37 Закону у частині загального строку видачі дозволу.

Крім того, при аналізі Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт» були виявлені деякі розбіжності та неточності. Суперечливою нормою є визна-

чення строку розгляду заяви та видачі дозволу. Відповідно з даною Постановою, строк видачі дозволу органами державного архітектурно-будівельного контролю становить 5 днів в той час коли Закон визначає даний термін – 10 робочих днів. Оскільки в Україні Закон має вищу силу ніж Постанова, то потрібно керуватися нормою Закону. Крім того, строк – 10 робочих днів є більш логічним та дає можливість працівникам органу державного архітектурно-будівельного контролю розглядати заяви більш детально та не порушуючи термін розгляду.

Також, варто звернути увагу, що Постанова більш детально описує процедуру отримання дозволу, на відміну від закону, вона уточнює, що заява подається через електронний кабінет, а також звертається увага на незначну відмінність у процедурі видачі дозволу об'єктам, на які поширюється дія Закону України «Про державну таємницю».

Тож, беручи до уваги законодавчі розбіжності в Законі та Постанові доцільно розробити один нормативно-правовий акт, який би в повній мірі регулював процедуру отримання дозволу в сфері будівництва.

Проведене дослідження дає можливість зробити наступні **висновки**: Дозвільна документація у сфері містобудування-це документи, які видані уповноваженим органом за попередньою заявкою громадянина та які надають право на вчинення певних дій. Відносини, що стосуються отримання дозвільних послуг, є публічно-сервісними. Проаналізувавши законодавство в сфері дозвільних документів, були виявлені певні недоліки не дивлячись на те, що реформування в сфері містобудуванні відбувається понад 10 років, існуючі законодавчі акти регулюють не повною мірою весь процес видачі документа, крім того, були помічені розбіжності в описі процедури видачі дозволу в різних нормативно-правових актах.

А тому, проведений аналіз дає змогу прийти до висновку, що законодавче регулювання в сфері видачі дозвільних документів потребує реформування. А саме, пропонується розробити єдиний нормативно-правовий акт, який би детально регулював процес отримання дозвільних документів, з урахуванням того, що документи, які додаються до заяви потребують ретельної перевірки уповноваженим органом

протягом визначеного строку. Таке нормативне закріплення допоможе уникнути ситуацій незаконної видачі дозволів та вчасно реагувати на підробку документів. З урахуванням вивчення документів на предмет фальсифікації, загальний строк отримання дозволу потребує збільшення.

Реформування сфери містобудування за останніх більш ніж десять років зазнало значних змін, які ще не закінчилися, адже галузь містобудування є провідною галуззю в економічній сфері, а саме в інвестиційній діяльності, яка привертає закордонний капітал. А тому, дана сфера потребує законодавчого вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики. *Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України*. 2020. 430 с.
2. Деякі питання виконання підготовчих та будівельних робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 466-2011-п / Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-2011-%D0%BF> (дата звернення: 30.07.2024).
3. Джафарова О. В. До питання визначення ліцензування як виду дозвільної діяльності органів публічної адміністрації в Україні. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/297> (дата звернення: 30.07.2024).
4. Мартиновський В. В. Дозвільні правовідносини: структура, ознаки та види. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 115. С. 89–95.
5. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV/ Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 48, ст. 483.
6. Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19 травня 2011 р. №3392-VI/ Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 47, ст. 532.
7. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI/ Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 34, ст. 343.
8. Сергієнко О.В. Дозвільна система в будівництві як сукупність об'єктів громадянського контролю у сфері містобудівної діяльності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. Том 29 (68) № 3. С.48.
9. Сіверін В. І. Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2010. 193 с.

Кропивницький М. О.,
кандидат юридичних наук (Phd)

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД І ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

SOCIAL INSURANCE IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL POLICY OF UKRAINE IN SOCIAL SECURITY SPHERE: THEORETICAL REVIEW AND WAYS OF IMPROVEMENT

Стаття присвячена теоретичному огляду інституту соціального страхування як особливої організаційно-правової форми соціального захисту, що діє як автономний та самостійний механізм для акумуляції коштів з метою компенсації окремих соціальних ризиків в контексті адміністративно-правової політики України в сфері соціального забезпечення населення та проблемам його концептуального й законодавчого вдосконалення. Сьогодні система соціального страхування в Україні перебуває у стадії становлення й розвитку, тривають пошуки її оптимальної структури, основних функцій, провідних напрямків діяльності на різних рівнях. Підкреслено, що соціальне страхування як основа системи соціального захисту, яка гарантує матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних членів суспільства за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства, є важливою детермінантою суспільного розвитку будь-якої держави, створює правові та економічні умови для стимулювання ефективної праці. Зазначено, що з правової точки зору соціальне страхування – система юридичних норм, які регулюють соціальний захист населення при настанні страхових випадків, передбачених законодавством. Підкреслено, що єдине поле соціальних ризиків не охоплене рівномірною «сіткою» страхування, що призводить до випадання зі сфери соціального захисту значних прошарків населення. Розглянуті недоліки, які перешкоджають інституціоналізації соціального страхування, негативні чинники, які впливають на рівень та ефективність державного соціального страхування, першочергові проблеми визначення принципових засад системи соціального страхування, аспекти побудови ринкової фінансової моделі соціального страхування. Окреслені першочергові завдання, які підлягають концептуальному й законодавчому вирішенню для формування системи обов'язкового соціального страхування, зокрема, розробка філософії соціального страхування та його місця в системі соціального захисту населення, методологічних основ для формування власного правового поля соціального страхування, розмежування функцій і повноважень з організації і керування системою й окремими видами соціального страхування основних соціальних суб'єктів, визначення інструментарію й інфраструктури керування соціальним страхуванням.

Ключові слова: соціальний ризик, страховий фонд, матеріальне забезпечення, життєвий рівень, зайнятість, Пенсійний фонд України.

The article is devoted to the theoretical review of the social insurance institute as a special organizational and legal form of social security which acts as an autonomous and independent mechanism for the accumulation of funds in order to compensate certain social risks in the context of administrative and legal policy of Ukraine in social security sphere and the problems of its conceptual and legislative improvement. Today, the social insurance system in Ukraine is in the stage of formation and development, the search for its optimal structure, main functions, leading directions of activity at various levels continues. It is emphasized that social insurance is the basis of social security system, which guarantees the financial support and support of disabled members of society at the expense of funds formed by able-bodied members of society and is an important determinant of the social development of any state, creates legal and economic conditions for stimulating effective work. It is noted that from a legal point of view social insurance is a system of legal norms that regulate the social security throughout insurance cases provided by law. It is emphasized that the single field of social risks is not covered by a steady “net” of insurance which leads to dropping the significant segments of population out of the social security sphere. The disadvantages that hinder the institutionalization of social insurance are revealed as well as negative factors effecting the level and effectiveness of state social insurance, the primary problems of defining the basic principles of social insurance system, the aspects of construction of a market financial model of social insurance. The priority tasks that are the subject to a conceptual and legislative solution for the formation of a mandatory social insurance system are outlined, in particular, the development of social insurance philosophy and its place in the system of social security, methodological bases for the formation of own legal social insurance field, demarcation of functions and powers upon the organization and managing the social insurance system for the main social subjects and its separate types, defining social insurance management tools and infrastructure.

Key words: social risk, insurance fund, material support, living standard, employment, Pension fund of Ukraine.

Постановка проблеми. Захист від соціальних ризиків є об'єктивно закономірною функцією сучасного суспільства в його взаємовідносинах з людьми, соціальними групами, тобто з елементами суспільної інфраструктури [11, с. 15]. За умов значного зниження рівня та якості життя населення, обмеження наявних бюджетних ресурсів для фінансування соціальної сфери особливо гостро актуалізуються проблеми соціального захисту населення України, провідну роль в якому відіграє соціальне страхування [3, с. 5]. Соціальне страхування як основа системи соціального захисту, яка гарантує матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних членів суспільства за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства [10, с. 123] є важливою детермінантою суспільного розвитку будь-якої держави, «фундаментальним підґрунтям системи соціального захисту населення, визначником суспільного розвитку держави й індикатором рівня її турботи про своїх громадян» [8, с. 78]. За рахунок організації соціального страхування суспільство отримало можливість здійснювати компенсацію соціальних ризиків шляхом перерозподілу частини національного доходу між окремими групами населення в автономному від інших перерозподільчих режимів із урахуванням міри соціального ризику та розмірів трудової участі кожного члена суспільства в формуванні національного доходу [7, с. 7]. Саме за умов трансформації економічних підвалин суспільства інститут страхування забезпечує не тільки грошові виплати у разі настання страхових випадків, а й створює правові та економічні умови для стимулювання ефективної праці, формується нова система фінансових відносин, необхідність якої об'єктивно впливає із функцій демократичної держави з соціально орієнтованою ринковою економікою [11, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувану в статті проблематику фрагментарно чи більшою мірою системно розглядали у своїх працях українські правознавці В. О. Безугла, О. В. Димніч, Т. М. Завара, Д. М. Загірняк, А. В. Кириченко, Г. М. Кулина, С. О. Кропельницька, О. М. Леванда, М. Г. Марич, І. А. Нечаєва, Т. О. Олійник, С. А. Прохоровська, Л. К. Семів, З. Е. Скринник, Т. І. Стецюк, М. В. Стецько,

В. А. Тулянцева, М. В. Чічкань, Л. П. Шаповал та ін., водночас динаміка розвитку суспільних відносин і відповідного соціального законодавства не залишає сумнівів у нагальній потребі подальшого наукового осмислення проблем інституту соціального страхування в контексті адміністративно-правової політики України в сфері соціального забезпечення.

Мета. Метою статті є теоретичний огляд інституту соціального страхування як особливої організаційно-правової форми соціального захисту, що діє як автономний та самостійний механізм для акумуляції коштів з метою компенсації окремих соціальних ризиків в контексті адміністративно-правової політики України в сфері соціального забезпечення населення та проблеми його концептуального й законодавчого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. З правової точки зору соціальне страхування – система юридичних норм, які регулюють соціальний захист населення при настанні страхових випадків, передбачених законодавством. Як зазначає А. В. Кириченко, соціальне страхування – активна форма соціального забезпечення, яка передбачає надання соціального захисту через системи відповідних страхових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, у разі настання відповідного страхового випадку (старість, хвороба, інвалідність, втрата годувальника, безробіття) [4, с. 145]. У ході свого дисертаційного дослідження О. В. Димніч дійшла висновку, що виконання державою своїх функцій у сфері соціального захисту може здійснюватися трьома шляхами: 1) соціальне забезпечення громадян за рахунок бюджетних коштів; 2) створення системи державного соціального страхування, заснованої на централізованих державних соціальних фондах; 3) широке залучення до системи соціального страхування суб'єктів фінансового ринку під ефективним державним регулюванням та наглядом. При цьому основною формою соціального захисту в сучасному світі виступає соціальне страхування як цілісна система управління соціальними ризиками на макроекономічному рівні, відповідно, система соціального страхування являє собою законодавчо впорядковану систему фінансових відносин між державою (в особі уряду) та суспільством

(в особі платників страхових внесків) з приводу формування та використання на засадах державно-приватного партнерства цільових страхових фондів, призначених для захисту майнових інтересів працездатного населення у зв'язку з втратою заробітної плати (основного джерела трудових доходів) внаслідок дії соціальних ризиків [2, с. 6, 15].

У світовій практиці склалися три моделі організації соціального страхування, яке в сьогоденні «трансформувалось у складне системне утворення, яке засвідчує визнання державою загальнолюдських цінностей і утвердження високих стандартів якості життя населення та соціальної відповідальності кожного» [8, с. 70]: 1) перша характеризується тим, що розмір соціальних виплат залежить від другорядних (т.зв. зовнішніх) чинників, зокрема, зайнятості особи в тій чи іншій сфері, її службового становища тощо. Така організаційна форма соціального страхування має ряд недоліків: може забезпечувати лише невисокий рівень соціального захисту; існуватиме за умови бездефіцитного державного бюджету; її засновники (особливо держава) можуть відмовитися від узятих зобов'язань, породжує в суспільстві психологію соціального утриманства; 2) друга сформована таким чином, що особи, які страхуються, й конкретні страхувальники роблять певні внески, проте при цьому не враховується ступінь імовірності настання страхової події (тобто соціальний ризик). Страхування здійснюється на користь третіх осіб (наприклад, погашення поточних витрат з пенсійного страхування в Україні, за цієї умови накопичення коштів не пов'язане зі зростанням зобов'язань); 3) третя базується на страхуванні конкретних ризиків; розмір коштів має відповідати взятим страхувальниками зобов'язанням, а виплати не можуть перевищувати установленого співвідношення між виплатами, що надаються, й надходженнями страхових коштів. Вона поширена в багатьох розвинутих країнах, бо дозволяє з достатнім ступенем точності визначити, які виплати можуть бути здійснені.

Загалом структура соціального захисту в Україні складається з таких компонентів: 1) соціальне забезпечення – бюджетна допомога певним категоріям населення; 2) соціальне страхування – допомога позабюджетних

структур для нейтралізації страхових випадків; 3) соціальні гарантії держави – бюджетне фінансування підприємств з метою компенсації недоотриманих доходів; 4) соціальна допомога. Система соціального захисту в Україні є диференційованою і складається з трьох рівнів: 1) базовий набір соціальних прав, послуг, можливостей для всього населення – мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, доступ до основних медичних послуг; 2) обов'язкове соціальне страхування для забезпечення гарантованого доходу; 3) добровільне страхування, яким можуть скористатися лише особи й домогосподарства з достатнім рівнем доходу [9, с. 82, 97]. Отже, як можемо висувати, соціальне страхування існує у двох формах: обов'язкове й добровільне страхування. Обов'язкове соціальне страхування – різновид державних соціальних гарантій, які забезпечуються через цільові позабюджетні (державні або суспільні) фонди. При цьому реалізується принцип неповного самофінансування: у разі дефіциту даних фондів держава надає їм допомогу з державного бюджету, виступаючи гарантом фінансової стійкості цих фондів і реалізації програм обов'язкового соціального страхування. Існує два види обов'язкового соціального страхування: обов'язкове загальне й обов'язкове професійне. Загальне обов'язкове страхування поширюється на всіх осіб, які працюють за трудовим договором (контрактом); обов'язкове професійне страхування розповсюджується на осіб, які працюють на місцях, пов'язаних із підвищеним травматизмом, особливо небезпечними та несприятливими умовами праці. Рівень страхових внесків за умов обов'язкового професійного страхування вищий, ніж при обов'язковому загальному страхуванню, але, відповідно, вищий рівень матеріального забезпечення. Добровільне соціальне страхування ґрунтується на принципах колективної солідарності й взаємодопомоги за відсутності страхової підтримки держави (державного бюджету). Його характерними рисами є демократизм в управлінні страховими фондами, найбільш повна реалізація принципу самоврядування, соціальне партнерство роботодавців і найманих працівників, тісна залежність страхових виплат і програм від рівня доходів страхувальників [5, с. 45].

Соціальне страхування функціонує на принципах розподільчої системи, яка застосовує страховий стаж і дохід працюючого населення для визначення права на отримання матеріального забезпечення та надання соціальних послуг на фоні відсутності інвестиційної стратегії щодо посилення інституційної спроможності. Отже, як висновує О. М. Леванда, соціальне страхування в Україні спрямовано на забезпечення базового рівня життя економічно активного населення та пенсіонерів, при відсутності альтернативи одержувати додатковий дохід з інших джерел пенсійного забезпечення [6, с. 73].

Державне соціальне страхування, залежно від страхового випадку, поділяється на такі види: 1) пенсійне страхування; 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням; 3) медичне страхування; 4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності; 5) страхування на випадок безробіття [5, с. 29].

У сфері соціального страхування існує низка проблем, які заважають досягненню мети – забезпечення достатнього рівня компенсації доходу в разі втрати працездатності або роботи та потребують вирішення. Проведення комплексних реформ в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування дасть можливість створити відповідні умови для підвищення матеріального забезпечення суспільства на рівні сучасних стандартів, задоволення його культурних потреб, гарантування особистої безпеки кожного громадянина [4, с. 149–150].

Хоча «вітчизняна система соціального страхування за роки існування зазнала чимало змін в результаті проведення інституційних реформ, спрямованих на удосконалення її структурних елементів» [8, с. 71], науковці Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України слушно виокремили ряд недоліків, які перешкоджають інституціоналізації соціального страхування: 1) наявність високого рівня в усіх сферах економіки тіньового ринку, незареєстрованих форм зайнятості, неофіційних виплат заробітної плати, що знижує рівень соціальних

гарантій для зайнятих у цій сфері працівників та істотно звужує економічні можливості для фінансування державних позабюджетних соціальних фондів; 2) збереження архаїчних положень соціального законодавства, що консервують не страхові механізми придбання прав на пенсійне й інші види соціального страхування, що породжує нездорові стимули відхилення працівниками й роботодавцями від законодавчо встановлених процедур оформлення трудових відносин і сплати в повному обсязі податків і страхових внесків; 3) наявність у край високої й невиправданої диференціації в системі заробітної плати й доходів населення в різних секторах економіки й регіонах країни, при цьому не ув'язано із системою страхових відрахувань і всією системою соціального захисту, що є гальмом розвитку системи соціального страхування; 4) збереження застарілих механізмів нарахування розмірів пенсій і допомоги на основі мінімальної заробітної плати (відсутність диференціації); 5) відсутність концептуально вивіреної системи керування соціальним страхуванням у формі демократичних механізмів участі у всіх найважливіших процедурах прийняття рішень основних соціальних суб'єктів (повноважних представників працівників і роботодавців) [1, с. 31–32].

Удосконалення системи соціального страхування має починатися з визначення її принципових засад. Як зазначають дослідники, сьогодні в Україні відсутня національна доктрина соціального страхування, яка б науково обґрунтовувала можливість розвитку системи в органічній прив'язці до системи заробітної плати, податкової системи, стану і політики на ринку праці, демографічної ситуації та прогнозів. У цілому, система соціального страхування, сформована за роки незалежності, являє собою складну конструкцію, яка орієнтована перед усім на оперативне реагування на наявні численні виклики. Її творення – наслідок величезних зусиль держави і всього суспільства. Сьогодні її реформування потребує визначення принципових засад, вироблення цілісної національної доктрини, орієнтованої на ефективний розвиток системи. Зокрема, мають бути науково розроблені і реалізовані її баланси із системою заробітної плати, податковою системою, політикою на ринку праці, демографічною ситуацією.

Висновки. Отже, формування системи обов'язкового соціального страхування в Україні вимагає концептуального й законодавчого вирішення низки першочергових завдань національного масштабу: 1) розробка доктрини системи соціального страхування для України (філософії соціального страхування та його місця в системі соціального захисту населення, ролі соціальних суб'єктів у питаннях фінансування й керування); 2) розробка методологічних основ для формування власного правового поля соціального страхування, що має чіткі законодавчі рамки, що фіксують і не допускають його змішування з правовими полями особистого страхування, з одного боку, й соціальною допомогою, з другого; 3) розмежування функцій і повноважень з організації і керування системою й окремими видами соціального страхування основних соціальних суб'єктів (роботодавців, працівників і держави), рольових позицій страхувальників,

застрахованих, організуючих і контролюючих органів; 4) визначення форм, рівнів і механізмів реалізації соціальних гарантій, які забезпечуються різними видами соціального страхування; 5) визначення чотирьох-п'яти базових правових інститутів соціального страхування, які б включали всі можливі види страхових випадків і забезпечення координації їхньої діяльності з метою щільного правового структурування усіх форм і видів захисту; 6) визначення фінансових механізмів видів соціального страхування з урахуванням формування оптимального навантаження суб'єктів страхування, пов'язаного з політикою заробітної плати, доходів і податкової політики в країні; 7) визначення інструментарію й інфраструктури керування соціальним страхуванням – моделей актуарних розрахунків, інформаційної бази, статусу актуарних центрів і контрольних органів, медико-реабілітаційних служб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безугла В. О., Загірняк Д. М., Шаповал Л. П. Соціальне страхування. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2019. 208 с.
2. Димніч О. В. Система соціального страхування та шляхи її вдосконалення в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. К., 2015. 22 с.
3. Завара Т. М. Соціальне страхування: навч. посіб. для практ. занять. 2-ге вид., змін. й доп. Полтава: ПолтНТУ, 2016. 319 с.
4. Кириченко А. В. Розвиток соціального страхування в Україні: Монографія. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 197 с.
5. Крпельницька С. О. Соціальне страхування [текст]: навч. посіб. С. О. Крпельницька, Т. В. Солоджук [Вид. 2-ге, перероб. та доп.]. К.: «Центр учбової літератури», 2023. 336 с.
6. Леванда О. М. Проблемні аспекти соціального страхування в Україні щодо ризиків упродовж життя. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2. С. 58-77. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001339378> (дата звернення: 16.06.2024).
7. Марич М. Г. Соціальне страхування: навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2022. 176 с.
8. Прохоровська С., Кулина Г., Стецько М. Реформування системи соціального страхування в Україні: проблемні аспекти та ключові завдання. *Світ фінансів*. 3(72). 2022. С.66-82.
9. Соціальна безпека людини в умовах війни: монографія. За ред. Варналія З. С. К.: Знання України, 2023. 270 [1] с., 8 с. іл.
10. Соціальне забезпечення в Україні: навч. посібник / кол. авторів; за ред. А. Я. Кузнєцової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів. Львів: Університет банківської справи, 2021. 547 с.
11. Тексти (конспект) лекцій з дисципліни «Соціальне страхування» для здобувачі вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» денної та заочної форм навчання спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» та 071 «Облік і оподаткування». Укл. Т. О. Олійник. Запоріжжя: НУ Запорізька політехніка, 2019. 124 с.

УДК 347.73:336
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-8>

Мушка Р. І.,
*аспірант кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну*

ПОДАТКОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ АДВОКАТА

TAX LEGAL PERSONALITY OF THE LAWYER

Стаття присвячена визначенню сутності та особливостей податкової правосуб'єктності адвоката. Аргументовано, що отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю є юридичним фактом, в результаті якого адвокат має право займатися адвокатською діяльністю, а це, у свою чергу, призводить до того, що у нього може виникнути дохід, що змусить його після закінчення податкового періоду сплатити податок. Отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю є тим чинником, при якому адвокат стає повноправним учасником податкових відносин, і це призводить до того, що у адвоката виникає податкова правосуб'єктність, а саме податкова правоздатність, як один із структурних елементів податкової правосуб'єктності, тобто здатність мати обов'язки і права у сфері оподаткування.

Наголошено, що податкова правосуб'єктність є передумовою для набуття податково-правового статусу адвоката та його участі в податкових відносинах. Констатовано, що податкова правосуб'єктність адвоката – це здатність особи, яка провадить адвокатську діяльність, мати, набувати і здійснювати своїми діями обов'язки і права у податкових відносинах, а також нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкових обов'язків. Зазначено, що податкова правосуб'єктність адвоката складається з трьох структурних елементів: правоздатність (здатність мати податкові обов'язки та права), дієздатність (здатність самостійно набувати та здійснювати податкові обов'язки та права), деліктоздатність (здатність нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкових обов'язків). Зроблено висновок, що податкова правосуб'єктність адвоката виникає з моменту отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, змінюється у разі зупинення права на заняття адвокатською діяльністю, припиняється з моменту анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Запропоновано у Податковому кодексі України визначити сутність податкової правосуб'єктності та умови, при наявності яких особи стають здатними бути суб'єктами податкових правовідносин.

Ключові слова: адвокат, податкова правосуб'єктність, податкова правоздатність, податкова дієздатність, податкова деліктоздатність, суб'єкт податкових правовідносин, свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

The article is devoted to defining the essence and features of the tax legal personality of a lawyer. It is argued that obtaining a certificate of right to practice as a lawyer is a legal fact, because of which the lawyer is entitled to practice as a lawyer, which in turn leads to the fact that he can have income that will make him after the end of the tax period pay tax. Obtaining a certificate of the right to practice law is the factor in which the lawyer becomes a full participant in tax relations, and this leads to the fact that the lawyer has tax legal personality, namely tax legal capacity, as one of the structural elements of tax legal personality, that is, the ability to have duties and rights in the field of taxation.

It is emphasized that tax legal personality is a prerequisite for acquiring the tax-legal status of a lawyer and his participation in tax relations. It was established that the tax legal personality of a lawyer is the ability of a person who practices law to have, acquire and exercise duties and rights in tax relations through his actions, as well as bear legal responsibility for non-fulfillment or improper fulfillment of tax obligations. The tax legal personality of a lawyer consists of three structural elements: legal capacity (the ability to have tax obligations and rights), legal capacity (the ability to independently acquire and exercise tax obligations and rights), delict capacity (the ability to bear legal responsibility for non-fulfillment or improper fulfillment of tax obligations duties). The tax legal personality of a lawyer arises from the moment of obtaining a certificate of the right to practice as an advocate, changes in the event of suspension of the right to practice as an advocate and ceases from the moment of cancellation of the certificate of the right to practice as a lawyer.

It is suggested that the Tax Code of Ukraine defines the essence of tax legal personality and the conditions under which individuals become capable of being subjects of tax legal relations.

Key words: lawyer, tax legal personality, tax legal capacity, tax legal capacity, tax tortious capacity, subject of tax legal relations, certificate of the right to practice law.

Постановка проблеми. Одним із суб'єктів податкових правовідносин є адвокат. Необхідною умовою визнання адвоката учасником відносин у сфері оподаткування є наділення його податковою правосуб'єктністю. Специфіка податкової правосуб'єктності адвоката визначає особливості характеристики його як суб'єкта податкових правовідносин. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати істотні особливості податкової правосуб'єктності адвоката, оскільки податкова правосуб'єктність визначає можливість його участь та здатність виконувати свої обов'язки і реалізовувати права у відносинах, що виникають у сфері справляння податків і зборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із оподаткуванням доходів від здійснення адвокатської діяльності, присвячені праці таких учених, як Н. М. Бакаянова, С. С. Иванова, Н. А. Маринів, Ю. В. Оніщик, А. Б. Романюк, І. О. Садовська, А. О. Сазонова, Л. В. Товкун та ін. Проте через недостатню розробленість теоретико-методологічних засад і прикладних аспектів податкової правосуб'єктності адвоката практична значущість цього питання залишається сьогодні актуальною.

Метою статті є визначення сутності та особливостей податкової правосуб'єктності адвоката.

Виклад основного матеріалу. У теорії права під правосуб'єктністю розуміється здатність особи бути суб'єктом права, учасником правових відносин [1, с. 597]. Правосуб'єктність належить до умов набуття правового статусу, тому що полягає у здатності особи мати права, виконувати обов'язки, нести відповідальність [2, с. 380–381]. Категорія «правова суб'єктність» є тією найвищою за рівнем узагальнення теоретичною абстракцією, котрою позначається правовий потенціал, який надходить до абстрактного соціального суб'єкта із сфери об'єктивного права та який дозволяє останньому мати статус суб'єкта права, а також, відповідно, і всі інші похідні та більш локальні статуси та стани, включаючи статус учасника різноманітних галузевих правовідносин [3, с. 32]. Правосуб'єктність являє собою стан приналежності до правової системи, присутності в ній у якості повноправного учасни-

ка, можливості користуватися ресурсами цієї системи, отримати від неї захист. Він формується не сам собою, джерелом виникнення цього стану, цієї властивості виступає діючий правопорядок, система юридичних норм. Щоби ця «невід'ємна властивість» з'явилась, виникла особі необхідне відповідне визнання зі сторони законодавця [4, с. 132–133].

Структура правосуб'єктності у юридичній літературі розглядається з двох елементів (правоздатність, дієздатність) або з трьох елементів (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність). Нам імпонує підхід за якого правосуб'єктність складається з трьох структурних елементів та включає правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [5, с. 16; 6, с. 83; 7, с. 63; 3, с. 33; 8, с. 138]. Правоздатність – це здатність особи мати права і обов'язки, дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати та здійснювати права і обов'язки, деліктоздатність – це здатність особи нести юридичну відповідальність.

Досліджуючи категорію «правової суб'єктності» В. А. Січевлюк наступним чином характеризує її трьохелементну структуру. Поняття «правоздатність» є іманентним, з необхідністю присутнім у структурі категорії «правова суб'єктність» елементом, оскільки саме воно позначає собою якісну визначеність цієї категоріальної абстракції. Це поняття віддзеркалює, так би мовити, «чисту природу» правової суб'єктності, фіксуючи сутнісний зв'язок абстрактного суб'єкта з обсягом розкритого для нього об'єктивного права. Воно є своєрідним індикатором буття соціального суб'єкта у праві. Коротко кажучи, правоздатність конститує правосуб'єктність у сенсі позитивного залучення суб'єкта до сфери об'єктивного права. «Бути правоздатним значить бути правосуб'єктом». У свою чергу, поняття «дієздатність» характеризує наявність, склад та міру власних можливостей суб'єкта права використати у соціальному просторі той правовий ресурс, що доступний йому як правоздатному актору. Наданий суб'єкту права через отримання ним правосуб'єктності правовий ресурс ніколи не буде відгороджений від реального правового життя відсутністю дієздатності, оскільки таке «марнотратство» суперечить власне природній активності правової

суб'єктності, а тому обов'язково долається правопорядком. Якщо у правоздатного суб'єкта виникає дефіцит дієздатності, він або негайно заповнюється через залучення дієздатного потенціалу інших суб'єктів, або правоздатний суб'єкт зникає із мапи правового життя, тобто зникає взагалі. Кожен активний правоздатний суб'єкт неминуче набуває деліктоздатного статусу. Адже надання йому суб'єктивного права чи обов'язку, чи повноважень, чи компетенції, передбачених диспозицією правової норми, кореспондується із санкцією тієї ж норми, яка активізується у ситуації зловживання правом чи у випадку порушення обов'язку. Отже, поняття «правоздатність» «прив'язує» суб'єкта права до диспозицій норм об'єктивного права, постаючи як «позитивна правоздатність»; поняття «дієздатність» охоплює правові вимоги, адресовані гіпотезою норми до носіїв правоздатності та деліктоздатності, з метою переведення цих елементів правосуб'єктності із вербально-абстрактної форми існування у реальне правове буття; поняття «деліктоздатність» поєднує суб'єкта права із санкціями норм об'єктивного права [3, с. 33–34; 8, с. 136–139].

З'ясовуючи особливості податкової правосуб'єктності адвоката, необхідно відмітити, що у податковому законодавстві відсутнє законодавче визначення податкової правосуб'єктності та її таких структурних елементів як «податкова правоздатність», «податкова дієздатність» і «податкова деліктоздатність». У податковій літературі податкова правосуб'єктність трактується як передбачена податковим законодавством здатність мати, набувати і здійснювати своїми діями обов'язки і права у податкових відносинах, а також нести відповідальність за порушення своїх обов'язків у сфері оподаткування [9, с. 16; 10, с. 328]. Податкова правоздатність характеризується як здатність платника податків мати права і обов'язки щодо сплати податків у бюджеті, податкова дієздатність – здатність платника податків самостійно набувати та здійснювати права та обов'язки щодо сплати податків у бюджеті, податкова деліктоздатність – здатність платника податків за порушення своїх обов'язків нести юридичну відповідальність у випадках, передбачених податковим законодавством [6, с. 69, 70, 73].

Згідно законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності) [11].

Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою [11, 12]. Відповідно до пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України самозайнята особа – це платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності [12]. У п. 178.1 ст. 178 Податкового кодексу України передбачено, що адвокати, які мають намір здійснювати індивідуальну адвокатську діяльність, зобов'язані стати на облік у податкових органах за місцем свого постійного проживання як самозайняті особи та отримати довідку про взяття на облік [12]. Для взяття на облік адвокат, який має намір провадити адвокатську діяльність індивідуально, у строк 10 календарних днів після державної реєстрації незалежної професійної діяльності у відповідному уповноваженому органі та отримання свідоцтва про реєстрацію, що підтверджує право фізичної особи на провадження незалежної професійної діяльності, зобов'язаний подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) або через уповноважену особу до податкового органу за місцем свого постійного проживання: заяву за формою № 5-ОПП та копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [12, 13]. Адвокат, який є учасником або працівником адвокатського

бюро або адвокатського об'єднання, провадить адвокатську діяльність від імені таких утворень [11]. Адвокатське бюро або адвокатське об'єднання є юридичною особою. У разі здійснення адвокатської діяльності в цих організаційно-правових формах адвокату не потрібно ставати на облік у податкових органах, оскільки платником податків буде виступати адвокатське бюро або адвокатське об'єднання.

Аналіз наведених вище положень чинного законодавства дає підстави стверджувати, що податкова правосуб'єктність адвоката виникає з моменту отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [14, с. 86], оскільки цей юридичний факт є тією основою, в результаті якої адвокат має право займатися адвокатською діяльністю, а це, у свою чергу, призводить до того, що у нього може виникнути дохід, що змусить його після закінчення податкового періоду сплатити податок. Отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю є тим чинником, при якому адвокат стає повноправним учасником податкових відносин, а це, у свою чергу, призводить до того, що у адвоката виникає податкова правосуб'єктність, а саме податкова правоздатність, як один із структурних елементів податкової правосуб'єктності, тобто здатність мати обов'язки і права у сфері оподаткування.

Податкова правосуб'єктність адвоката змінюється у разі зупинення права на заняття адвокатською діяльністю. Згідно ч. 1 ст. 31 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» право на заняття адвокатською діяльністю зупиняється у разі: 1) подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності; 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення злочину, крім випадку, передбаченого пунктом 6 частини першої статті 32 цього Закону; 3) накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю; 4) визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним [11].

Податкова правосуб'єктність адвоката припиняється з моменту анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. У ч. 1 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено,

що право на заняття адвокатською діяльністю припиняється шляхом анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю у разі: 1) подання адвокатом заяви про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; 2) визнання адвоката безвісно відсутнім або оголошення його померлим; 3) смерті адвоката; 4) накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю; 5) встановлення факту надання недостовірних відомостей для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та складення присяги адвоката України; 6) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі [11].

У п. 65.10 ст. 65 Податкового кодексу України встановлено, що внесення до Державного реєстру запису про припинення незалежної професійної діяльності адвоката здійснюється у разі: 1) припинення або зупинення незалежної професійної діяльності або зміни організаційної форми відповідної діяльності з незалежної (індивідуальної) на іншу – з дати прийняття уповноваженим органом відповідного рішення або іншої дати, визначеної законом, що регулює реєстрацію відповідної незалежної професійної діяльності, датою припинення, зупинення або зміни організаційної форми відповідної діяльності з незалежної (індивідуальної) на іншу; 2) анулювання чи скасування згідно із законодавством свідоцтва про реєстрацію чи іншого документа (дозволу, сертифіката тощо), що підтверджує право фізичної особи на провадження незалежної професійної діяльності, або скасування реєстраційної дії щодо державної реєстрації фізичної особи підприємцем – з дати такого анулювання чи скасування [12].

Отже, передумови виникнення, змінення та припинення податкової правосуб'єктності адвоката пов'язані з цивільною правосуб'єктністю. За наслідком реалізації цивільної правосуб'єктності адвокат отримує об'єкти цивільних прав, що умовно перетворюються в об'єкт оподаткування, наявність якого зумовлює появу податкового обов'язку – головного елемента податкової правоздатності,

який в свою чергу може бути реалізований, як правило, виключно через податкову дієздатність адвоката.

Висновки. Податкова правосуб'єктність є передумовою для набуття податково-правового статусу адвоката та його участі в податкових відносинах. Податкова правосуб'єктність адвоката – це здатність особи, яка провадить адвокатську діяльність, мати, набувати і здійснювати своїми діями обов'язки і права у податкових відносинах, а також нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкових обов'язків. Податкова правосуб'єктність адвоката складається з трьох структурних елементів: правоздатність (здатність мати податкові обов'язки

та права), дієздатність (здатність самостійно набувати та здійснювати податкові обов'язки та права), деліктоздатність (здатність нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкових обов'язків). Податкова правосуб'єктність адвоката виникає з моменту отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, змінюється у разі зупинення права на заняття адвокатською діяльністю, припиняється з моменту анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. На наш погляд, у Податковому кодексі України необхідно визначити сутність податкової правосуб'єктності та умови, при наявності яких особи стають здатними бути суб'єктами податкових правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник]. Харків: Консум; Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 656 с.
3. Січевлюк В.А. До питання про зміст та структуру категорії «правова суб'єктність» у загальній теорії права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 4. С. 30–36.
4. Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єктів права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 131–138.
5. Оніщик Ю.В. Правовий статус організації – платника податку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2008. 21 с.
6. Оніщик Ю.В. Правовий статус організації – платника податків: Монографія. Київ: Вид-во «Криниця-2007», 2012. 202 с.
7. Оніщик Ю.В. Правове регулювання митних відносин в Україні та в країнах Європейського Союзу: фінансово-правовий аспект: Монографія. К.: Вид-во: КТ «Забєліна-Фільковська Тетяна Сергіївна і компанія «Київська нотна фабрика», 2013. 480 с.
8. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
9. Оніщик Ю.В. До питання про момент виникнення, зміни та припинення податкової правосуб'єктності організації – платника податку. *Адвокат*. 2009. № 1. С. 16–19.
10. Оніщик Ю.В. Податкова правосуб'єктність організації – платника податку. *Держава і право*. 2009. № 44. С. 325–328.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 28.06.2024).
12. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 28.06.2024).
13. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів: наказ Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 року № 1588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11> (дата звернення 28.06.2024).
14. Оніщик Ю.В., Садовська І.О. Адвокатська діяльність як об'єкт податково-правового регулювання: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 206 с.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Остапчук Л. Г.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОЧИНСТВА
В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ..... 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Машков К. Є.

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ:
АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ..... 8

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Павлюк Р. В.

УРЕГУЛЮВАННЯ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АКЦІЙ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ..... 14

ТРУДОВЕ ПРАВО

Костогриз Я. О.

«ПРОФСПІЛКОВА КОРУПЦІЯ»: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ..... 22

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Сокол М. В.

ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІСИ
ТА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ..... 27

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Беликов В. І.

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ОТРИМАННЯ ДОЗВІЛЬНОЇ МІСТОБУДІВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
ЗАБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ..... 34

Кропивницький М. О.

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД І ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ 40

Мушка Р. І.

ПОДАТКОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ АДВОКАТА..... 45

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW

Ostapchuk L. H.

JUDICIARY CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE AS A FACTOR
IN THE EFFECTIVENESS OF THE JUDICIARY..... 3

CIVIL LAW AND PROCESS

Mashkov K. Ye.

REIMBURSEMENT OF EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL AID:
ANALYSIS OF COURT PRACTICE..... 8

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Pavliuk R. V.

REGULATION OF EXPROPRIATION OF SHARES UNDER THE ORDER OF MARTIAL LAW
OR STATE OF EMERGENCY..... 14

LABOR LAW

Kostohryz Ya. O.

“TRADE UNION CORRUPTION”: CURRENT ISSUES..... 22

ENVIRONMENTAL LAW

Sokol M. V.

GROUND FOR ACQUIRING PRIVATE OWNERSHIP OF FORESTS AND FORESTRY LAND PLOTS..... 27

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bielykov V. I.

ADMINISTRATIVE PROCEDURE FOR OBTAINING PERMITS
FOR URBAN PLANNING DOCUMENTATION FOR THE DEVELOPMENT OF A LAND PLOT..... 34

Kropyvnytskyi M. O.

SOCIAL INSURANCE IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL POLICY OF UKRAINE
IN SOCIAL SECURITY SPHERE: THEORETICAL REVIEW AND WAYS OF IMPROVEMENT 40

Mushka R. I.

TAX LEGAL PERSONALITY OF THE LAWYER..... 45

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 2

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – М.С. Михальченко

Підписано до друку: 31.10.2024.

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 5,06, ум. друк. арк. 6,04.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0924/634.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.